

Solmaz Amanova

GÖZÜN AYDA OLSUN

everest
uşaqlar və gənclər

Bakı – 2021

**BEYNƏLXALQ MULTİKULTURALİZM MƏRKƏZİNİN
SİFARİŞİ İLƏ HAZIRLANMIŞDIR**

TARİXİMİZİ NAĞİLLARDA ÖYRƏNƏK

Müəllif:

Solmaz Amanova

Nəşriyyat direktoru:

Ramil Rzadə

Buraxılışa məsul:

Ülkər Məmmədova

Elmi redaktor:

Hacıyeva Ülvyyə,
AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun
"Etnoarxeologiya" şöbəsinin aparıcı elmi işçisi,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Redaktor:

Aidə Cahangirova

Rəssamlar:

İskəndər Məmmədov
Məryəm Məmmədova

1-ci nəşr

ISBN 978-9952-543-63-6

"İRS" silsiləsindən "Gözün Ayda olsun"

© Solmaz Amanova

© Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi

© "EVEREST" Nəşriyyat Evi

"EVEREST" Nəşriyyat Evi, Bakı, 2021, 96 səh.

"EVEREST" Nəşriyyat Evi

Atatürk pr. 39, Bakı, AZ1069

Tel.: +994 55 989 9009

info@everest.az | www.everest.az

“Biz “Azərbaycan” deyəndə onun sərvətini, onun gözəl təbiətini nəzərdə tuturuq. Lakin bütün bunlarla yanaşı Respublikamızın ən başlıca sərvətlərindən biri, bəlkə də, ən başlıca sərvəti qədimlərdən bu torpaqda yaşamış, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan, müxtəlif millətlərdən olan, müxtəlif dinlərə etiqad edən adamlardır. Ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər də zəngin olar”.

Heydər Əliyev,

Ümummilli Lider

“Biz göstəririk ki, bütün millətlər, bütün dinlərin nümayəndələri bir ailə kimi yaşayırlar, yaşayacaqlar. Azərbaycan dövləti onları, onların maraqlarını, milli duyğularını, ləyaqətini qoruyur. Onlar bizim qardaşlarımızdır. Bizim gücümüz birliyimizdədir. Azərbaycan çoxmillətli, çoxkonfessiyalı ölkədir. Bu, bizim sərvətimizdir”.

İlham Əliyev,

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

MÜƏLLİFDƏN

Şərqlə Qərbin qovşağında yerləşən Azərbaycan əsasını multikulturalizmin təşkil etdiyi qədim zamanlardan bu günə qədər çoxəsrlik tolerantlıq ənənələrinə malik, çoxmillətli unikal bir ölkədir. Əsrlər boyu bu ərazidə yaşayan xalqların və etnik qrupların ənənələri, mədəniyyəti və folkloru zəngin Azərbaycan etno-mədəni irsinin tərkib hissəsini təşkil etmişdir.

İlk dövlətlərimizdən biri olan Qafqaz Albaniyasının (e.ə. IV əsr – VIII əsrin əvvəli) yaranmasında mühüm rol oynayan 26 alban tayfasından biri sayılan udilər haqqında ilkin məlumatlara e.ə. V əsr yunan tarixçisi Herodotun “Tarix” əsərində rast gəlinir. Strabonun “Coğrafiya” (I əsr e.ə. – I əsr), Böyük Plininin “Həqiqi tarix” (I əsr) və Ptolomeyin “Coğrafiya” (II əsr) əsərlərində Xəzər dənizinin ətrafında müxtəlif tayfaların, o cümlədən udilərin yaşadığı qeyd olunur. Udilər haqqında daha ətraflı məlumat Musa Kalankatuklunun “Alban tarixi” (VIII əsr) əsərində verilmişdir.

VIII əsrin əvvəllərində Albaniyanın ərəblər tərəfindən işğalından sonra əhalinin böyük bir hissəsi, o cümlədən udilərin də bir qismi İslam dinini qəbul etdi. Öz dinlərini qoruyub saxlayan alban-xristian əhalisinin 1836-cı ildən sonra etnik və dini köklərinin dəyişdirilməsi və erməniləşdirilməsinin məcburi prosesi başladı. Nəticədə, yalnız Qəbələ və Oğuz ərazilərində yaşayan udilər öz dinlərini, adət-ənənələrini və dillərini qoruyub saxlaya bildilər.

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin sifarişilə yazılan “Gözün Ayda olsun” kitabı geniş oxucu kütləsinin marağına səbəb olacaq. Azərbaycanda yaşayan udilər haqqında nağıllar, əfsanələr və rəvayətlər sehri bir xəzinə olan “Gözün Ayda olsun” kitabında toplanmışdır.

Ayanın nənəsi – tarix müəllimi Sənəm bu nağıllarda Azərbaycan və udi adət-ənənələrindən, udi xalqının əsrlər boyu keçdiyi çətinliklərdən bəhs edir. Balaca Ayan babasının ölümündən sonra onun üçün çox darıxır və onun qayıtmasını Aydan arzu edir. Keçmişdə həm udilər, həm də bütün Qafqaz Albaniyası ali tanrıya – Aya ibadət edirdi. Bu gün də bəzən onlar Aya baxıb dua edirlər. Siz bu kitabı oxuduqda qəhrəmanla birlikdə uzaq ölkələrə səyahət edəcək, gülməli və bəzən təhlükəli macərələr yaşayacaqsınız.

“Gözün Ayda olsun” kitabı həm də Azərbaycanın 2020-ci ildə Qarabağın işğaldan azad edilməsi uğrunda aparılan mübarizədə qazandığı Böyük Zəfəri əks etdirir. Zəngin və maraqlı illüstrasiyalar sizi parlaq bir nağıl dünyasına səyahətə aparacaq. Kitab həm də multikultural dəyərlərin qorunması və inkişaf etdirilməsi baxımından da çox dəyərlidir.

Ümid edirəm ki, “Gözün Ayda olsun” kitabı bütün oxucuların xoşuna gələcək.

Sizi nağıllar aləminə dəvət edirəm!

*“EVEREST” Nəşriyyat Evinin Baş redaktoru, yazıçı,
professor Solmaz Amanova*

KÜSKÜN MƏLƏK

balacaların özünəməxsus nağıl dünyası var. Hər kəs bilir ki, uşaqlar gecələr nağıl dinləməyi çox xoşlayır. Ulduzlar səmada sayrışanda gecə öz sirli və sehrli nağılları ilə balacaları yatağa səsləyir. Gecənin ecazkarlığı və yatağın rahatlığı uşaqlarda nağıl dinləmək həvəsi oyadır.

Balaca Ayanın da ona hər gün maraqlı nağıllar danışan nurani babası var idi. Günlərin bir günü onun babası dünyadan köçdü. Ayan babası və onun nağılları üçün çox darıxır, gecələr gözünə yuxu getmirdi. Çünki daha ona heç kim nağıl danışmırdı.

Anası gündüzlər işləyib çox yorulduğu üçün Ayana nağıl danışmağa başlayan kimi yuxuya gedirdi. Atası isə heç bir nağılı sonunadək xatırlamadığı üçün ona nağıl danışa bilmirdi.

Bir gün Ayan pəncərədən baxanda təzə Ayın çıxdığını gördü. Səmada ulduzlar və naringi diliminə bənzəyən Ay işıq saçırdı. Birdən onun yadına babasının dedikləri düşdü. Babası təzə Ay çıxanda hər dəfə deyərdi: "Ürəyində bir arzu tut o, hökmən yerinə yetəcək. Əgər Ayın aşağı ucu yuxarı baxırsa, onda quraqlıq olacaq". Ayan Aya baxıb başa düşdü ki, sabah yağış yağmayacaq. O, babasının qayıtmasını arzu etdi. Arzusunun gerçək olacağını xəyal edərək, yorğanını götürüb bağa çıxdı. Vaxt ötür, baba isə qayıtmaq bilmirdi. Ayan çox qəmgin idi. Birdən Ayana elə gəldi ki, Ay gülümsəyir, sanki ona nə isə pıçıldayır:

– Ayan, baban bizimlə səmalardadır. O, çox müdrik və xeyirxah olduğu üçün biz də onu çox istəyirik. O, bizə səndən və sənin pişiyindən danışır, xahiş edir ki, ondan küsməyəsən, hər gün şəkil çəkəsən, gül əkəsən, anana kömək edəsən və dərslərini yaxşı oxuyasan.

Ayan bunları eşidən kimi Aya yalvarmağa başladı:

– Ay, xahiş edirəm, babamı mənimlə danışdır. Babacan, haradasan?

Külək ona babasının səsini çatdırdı:

– Ayan, sənə soyuq olar. Get evə! Sən məni hər dəfə arzulayanda mən sənin yanında olacağam, nağıllar isə sənin ətrafındadır. Onları, sadəcə, görmək lazımdır: göydə, yerdə, oyuncaqlarında, hətta sənin gözəl hörüklərində də nağıllar gizlənib. Yaxşını pisdən ayırmağı öyrən! Valideynlərinin sözünə qulaq as və məni xatırla! Hər gecə sən yuxuya gedəndə, mən sənin yuxularına gəlib sənə maraqlı nağıllar danışacağam.

Ayan əlləri ilə havaya öpüşlər göndərüb pıçıldadı:

– Sağ ol, babacan. Gecələr Aya baxanda mən səni yəqin ki, orada görə biləcəyəm.

Ayan babasının əkdii tut ağacından asılan yelləncəyə uzanıb yorğanı başına çəkdi. Babasının səsi qulaqlarından getmirdi:

– Gözün Ayda olsun! Rahat yat, yuxun şirin olsun, Ayan!

GÖZÜN AYDA OLSUN

Üfüqdə ağacların gövdələrinin arxasından, səma ilə torpağın birləşdiyi yerdən nəhəng və narıncı Günəş yavaş-yavaş göyə qalxırdı. O, sevgi dolu şəfəqləri ilə bərq vurur, sanki insanlara gülümsəyirdi.

Valideynləri Ayanı tətildə Nic¹ kəndinə – nənəsigilə dincəlməyə göndərirdilər.

Pəncərədən düşən Günəş şüaları Ayanı yuxudan oyatdı. Təzə bişmiş təndir çörəyinin ətri bütün evi bürümüşdü.

“Kənd necə də gözəldir!.. Şəhərdə hündür binalara görə Günəşin doğuşunu görmək, havanın təmizliyini hiss etmək olmur. Burada isə hava çox gözəldir”, – Ayan fikirləşdi.

Nənənin sevinci yerə-göyə sığmırdı. O, hər gün nəvəsi üçün ləziz xörəklər bişirirdi. Ayan ən çox nənəsinin ətirli təndir çörəyini sevirdi. O, bağdan təndiri qalamaq üçün çör-çöp yığır və nənə təndiri qalayanda onun yanında dayanırdı. Onlar xəmiri birlikdə yoğurub çörək bişirirdilər. Nənəsi Ayana çaydan yığıdığı gilə saman qataraq, öz əlləri ilə necə təndir qurduğundan danışdı.

– Ayan, oyan! – nənəsi Ayanı səslədi.

– Nənəcan, mən oyağam, quşların cəh-cəh vurmasına qulaq asıram.

– Qalx ayağa, əzizim, dur gəl səhər yeməyini ye! Mən sənə üçün təndir çörəyi bişirdim, keçini sağdım, xəşil və xaş² da hazırladım. Ürəyin hansından istəsə, ondan yeyərsən. Dur, mənə gözəl balam!

Ayan tez əynini geyinib nənəsinin yanına – bağa getdi. Şabalıd ağacının altında nənəsinin toxuduğu süfrə ilə örtülmüş dəyirmi masa dururdu.

– Nənəcan, bəs niyə bunları hazırlayanda mənə çağırmadın, sənə kömək edərdim. Bir də ki, “xəşil” və “xaş” nə deməkdir?

– Udi dilində “xaş” sözü tərcümədə “Ay” anlamına gəlir. Xaşı Ay işığında hazırlayırlar və onu səhər tezdən – Ay Günəşlə əvəz olunan vaxt yeyirlər. Xəşil isə “Ay sıyığı” deməkdir. Bu yeməyə un, su, duz, zəfəran, darçın və kərə yağı qatır, üstünə də bal əlavə edirlər. Daha bəsdir, mənə danışdırdın çoxbilmiş, yeməyini ye, yoxsa soyuyar. Sən yaman bərk yatmışdın, yuxuda nə sayıqlayırdın? Ona görə səni tezdən oyatmadım. Həm də axı sən tətildəsən, dincəlmək haqqındır. Amma mənə çox maraqlıdır, görəsən, yuxuda nə deyirdin? – nənə soruşdu.

– Mən yuxuda Ay və ulduzları görürdüm. Babamla meşədə gəzirdim. Otların üstündə şəh vardı, hörümçək isə tordan paltar toxuyurdu. Dovşanlar, kirpilər, quşlar bizimlə dil açıb danışdılar. Babam mənə hörümçək və torundan toxunan paltar haqqında nağil danışdı. Nənə, sən demə, insanlar xalça toxumağı hörümçəkdən öyrəniblər.

– Sən nə gözəl yuxu görmüsən!

– Nənəcan, bilirsən, bu gecə də babam yuxuma gəlib mənə nağıl danışdı. Onun danışdığı nağıl çox maraqlı idi. Həm də babam mənə dedi ki, indi o Ayda yaşayır.

– Biz udilərdə bir insan dünyasını dəyişəndə onun haqqında belə deyirlər: "Sənin yerin Aydadır". Bəs sən bunları haradan eşitmişən?

– Nənəcan, bu sözləri mənə yuxuda babam deyib: "Yuxun şirin olsun!", "Gözün Ayda olsun!" Babam dünyasını dəyişəndən sonra mən onun üçün çox darıxırdım. Bir gün gecə təzə Ayın çıxdığını görüb mən ondan xahiş etdim ki, babamı yanıma qaytarsın. O da mənim xahişimi yerinə yetirdi və babamı mənimlə danışdırdı. Babam mənə hər gecə nağıl danışacağına söz verdi. Bilirsən, nənəcan, o gündən sonra mən gözəl yuxular görməyə başladım. Yəqin, elə bu sabah da mən yuxuda babamla söhbət edəndə sən eşitmişən.

Nəvəsinin danışdıqlarına təəccüblənən nənə dedi:

– Mənim əziz balam, mən də babam üçün çox darıxıram. Biz bu gün həm kilsəyə gedərik, həm də onun məzarını ziyarət edərik.

XAÇ

Süfrəni yığışdırıb, həyət-bacanı səliqəyə saldıqdan sonra nənəsi Ayana dedi:

– Ayan, get bağdan babanın sevdiyi güllərdən gətir. Gedək həm onun qəbrini ziyarət edək, həm də kilsədə şam yandıraq.

– Nənə, o, hansı gülləri sevirdi? Hansından dərim?

– O, bütün gülləri sevirdi.

– Nənəcan, olar babamın mənə hədiyyə etdiyi milli udi paltarını³ geyinim?

– Olar, gözəl balam. Elə mən də babanın sevdiyi donu geyinəcəyəm.

Nənə ilə nəvə bir neçə şam və kağıza bükülmüş gülləri götürüb evdən çıxdılar. Qəbiristanlıq Müqəddəs Yelisey (Çotari)⁴ kilsəsinin yaxınlığında yerləşirdi. Ora çatanda nənə həm babanın, həm də başqa məzarların üstündə şam yandırdı, xaç çəkərək dualar oxudu, gülləri qoyub Ayanla birlikdə kilsəyə getdi.

– Ayan, güllərdən cüt-cüt babanın, ulu nənə və babalarının məzarlarının üstünə qoydum.

– Ay nənə, bəs niyə yalnız cüt-cüt, çox olmaz?

– Artıq da olar, amma məzara cüt sayda gül qoymaq adətdir.

– Nənəcan, bəs niyə mən sənə kimi xaç gəzdirmirəm, xaç çəkə bilmirəm?

– Sənə atan azərbaycanlıdır, anan isə udi⁵. Azərbaycanlılar İslam dininə etiqad edirlər və xaç taxmırlar, udilər isə xristiandırlar. Bizdə başqa millətlərlə ailə qurmaq, qız verib, oğlan evləndirmək adəti yoxdur. Amma sənə atanla anan bir-birlərini o qədər çox sevirdilər ki, heç nə onların qarşısını ala bilmədi. Ona görə də, sən indi yarı azərbaycanlı, yarı udisən. Amma dini etiqad ata ilə müəyyən olduğu üçün sən müsəlman sayılırsan.

– Çox maraqlıdır! Biz buna görə həm Novruz və Qurban, həm də Pasxa bayramlarını qeyd edirik? Novruz və Qurban bayramlarında biz o biri nənəmgilə gedir, Pasxada isə sənə yanına gəlirik.

– Hə, əziz balam! Qədim zamanlarda ölkəmizin ərazisində çox fərqli qəbilələrin yaşadığı Qafqaz Albaniyası⁶ dövləti var idi. Burada 26 Alban qəbiləsi arasında udi – udilərin əcdadları yaşayırdı. Alban çarı Urayr ölkədə xristianlığı rəsmi dövlət dini kimi 313/314-cü ildə elan etdi. O vaxtdan udilər xristian oldular. Beləcə, Alban Havari kilsəsi yaradıldı⁷. VIII əsrin əvvəlində Ərəb xilafəti⁸ Qafqaz Albaniyasını məğlub etdi və ərəblər burada İslam dinini yaydılar.

– Ay nənə, deməli, xristianlıq dini də, udi xalqı da çox qədim köklərə malikdir?

– Hə, əzizim, hələ xristianlıqdan əvvəl udilər Aya səcdə edir və qəbir üstünə, sadəcə, çay daşları qoyardılar. Bu gün də bir çox udi həyətlərində belə yazısız qəbir daşları qalır.

– Hə, deyirəm axı... Ona görə mənə yuxumda Ay cavab verdi. Axı mənə bu barədə heç kəs danışmamışdı. Udilərin Aya sitayiş etməsi haqqında ilk dəfədir ki, mən səndən eşidirəm.

– Nic kəndi və bütün bu torpaqlar keçmişdə Qafqaz Albaniyasına məxsus olub. Biz udilər öz dilimizi, mədəniyyətimizi və Alban kilsəsinə mənsubluğumuzu əslərdir qoruyub saxlaya bilmişik. XIX əsrin əvvəllərində ölkəmiz Rusiya imperiyası tərəfindən işğal edildi. Ermənilər çarın əmri ilə kütləvi surətdə torpaqlarımıza köçürüldü. Rus imperatoru I Nikolay 1836-cı il fərmanı ilə bütün Alban kilsələrini Eçmiədzin⁹ erməni kilsəsinin tabeliyinə verdi. Udilərə Alban kilsələrinə getmək qadağan edildi. Onları yeni inşa edilmiş erməni kilsələrində ibadət etməyə məcbur edirdilər. Lakin udilərin bir hissəsi bundan imtina edərək ibadətə öz evlərində davam etdilər. Yalnız Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra, 1723–1726-cı illərdə tikilmiş bizim Müqəddəs Yelisey (Çotari) kilsəmiz 2006-cı ildə bərpa olundu və kilsəyə öz alban-udi xaçımız qoyuldu.

– Nənəcan, demək, ermənilər buna görə bizimlə vuruşurlar? Onlar bizim kilsələrimizə yenə öz xaçlarını qoymaq istəyirlər?

– Yox, Ayan, onlar bütün Qarabağa hökmranlıq etmək xəyalları qururlar.

Beləcə, onlar söhbət edə-edə “Çotari” kilsəsinə çatdılar.

– Gəl içəri keçək və babanın ruhuna dua oxuyub kanunun üstündə şam yandıraq. Onlar kilsəyə daxil oldular.

– Salam, Rafik! – nənə üzünü keşişə tutdu.

– Salam, salam, deyəsən nəvəniz tətillə gəlib? – cübbəsini geyinmiş keşiş nənədən soruşdu.

– Hə, həm də bizim dinimiz, xaçımız və adət-ənənələrimizlə maraqlanır.

– Yəqin, o da sizin kimi tarix müəllimi olmaq istəyir. Mən də ona balaca udi xaçı hədiyyə edərəm, hərdən baxıb bizi yadına salar. Qoy bizim balaca qızımız bilsin ki, Alban xaçı digər kilsələrin xaçlarından fərqlənir. Hər ucunda bir çiçəyə bənzəyən yarpaq – üzüm yarpağı simvolu var, – deyib Rafik Ayana udi xaçının fərqli cəhətlərini başa saldı.

– Təşəkkür edirəm, doğrudan da çiçək və yarpağa çox oxşayır, – Ayan keşişdən xaçı alıb cibinə qoydu.

Nənə və nəvə keşişlə xudahafizləşib evə döndülər.

NERSESİN SANDIĞI VƏ YAXUD UÇAN XALÇA

Axşam düşmüşdü, səmada ulduzlar sayrışırdı. Nənə ilə nəvə toyuqları hinə saldılar. Ağbaşa yemək verib, bir qədər həyətdə oturduqdan sonra evə girdilər.

– Nənəcan, kənddə insanlar bütün günü həyətdə, açıq havada vaxt keçirirlər. Biz isə şəhərdə çox hərəkətsiz qalırıq. Ona görə kənddəki insanlar daha sağlam və gümrəh olurlar? Bir də ay nənə, sən tarix müəllimi olduğun üçün bu qədər çox şey bilirsən? Mənə İslam dininin tarixi haqqında danışa bilərsən?

– Gözəl balam, VIII əsrin əvvəllərində İslam dini Azərbaycanda hakim dinə çevrilmişdi. İslam dini hər zaman zərdüştlüyə (atəşpərəstliyə), çoxallahlılıq və bütperəstliyə qarşı mübarizə aparmışdır. O zaman albanların Ay məbədləri¹⁰ və atəşgahları dağıdıldı. Axı qədim zamanlarda biz həm Günəşə, həm Aya, həm də oda sitayiş edirdik.

– Nənəcan, mən də çox istərdim, Ay məbədini görüm.

– Bu yaxınlarda arxeoloji qazıntılar zamanı Qubanın Xınalıq kəndində və Şəkiddə Ay məbədləri aşkar edilib. Bilirsən, udi xalqının sayı nə qədər çox olub? Qədim albanların öz dövləti, 52 hərfdən ibarət əlifbası mövcud idi. Udilərin nağılları, nəğmələri, poemaları, təbii boyalardan toxuduğu xalçaları olub, amma bütün bunlar yavaş-yavaş, əsrlər keçdikcə tarixdən silinib.

– Bəs bütün bunları kim məhv edib?

– Əziz balam, yaxın keçmişdən başlayaraq erməni və alban ruhaniləri arasında mübarizə gedir. Ermənilər Alban kilsələrini özlərinə tabe etmək üçün min bir hiyləyə əl atıblar.

Söhbətin şirin yerində birdən işıqlar söndü.

– Nənə, ay nənə, mən qorxuram! – Ayan həyəcanla dedi.

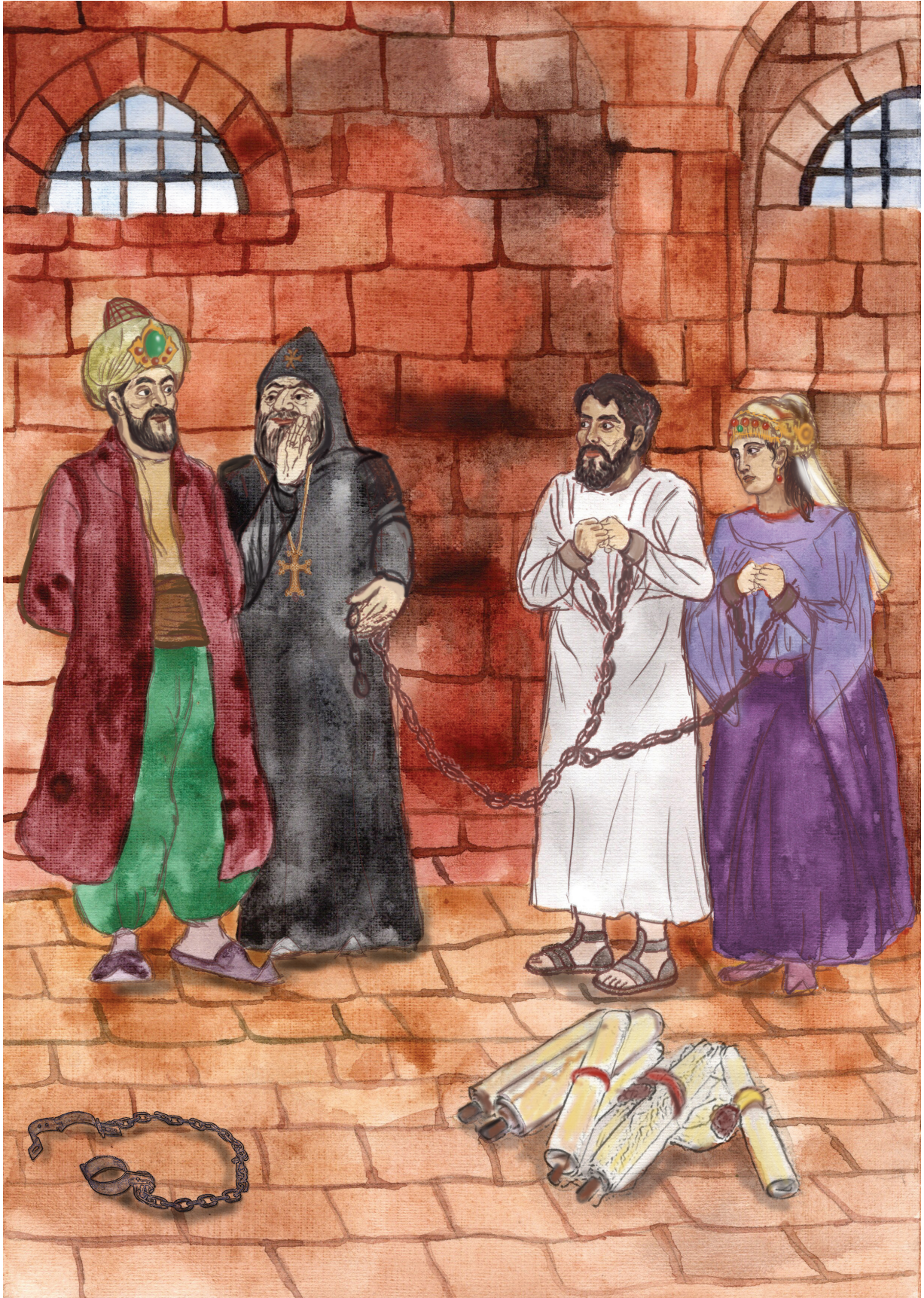
– Qorxma nənə qurban, bu dəqiqə lampanı yandıracağam, – nənə tez-tələsik lampanı yandırdı. Onun ilıq işığı evin divarları boyunca yayıldı.

– İstəyirsən, sənə Nersesin sandığı haqqında nağıl danışım?

– Hə, nənəcan, çox istəyirəm.

– Biri var idi, biri yox idi. Nerses¹¹ (688/9–705) adında bir alban katolikosu – Alban kilsəsinin rəhbəri var idi. Onun yaşadığı Partav şəhərində (Bərdə) Alban böyük knyazı Varaz-Trdatın arvadı ayüzlü knyaginya Sprama yaşayırdı. Onların hökmranlığı dövründə şəhərdə çoxlu sayda emalatxana vardı. Bu emalatxanalarda xalçalar toxunur, pullar kəsilir, qab-qacaq hazırlanırdı. Rəssamlar gözəl rəsmlər çəkir, şair və yazıçılar öz əsərlərində Qafqaz Albaniyasının gözəlliklərini tərənnüm edir, mahnı və nağıllar qoşur, musiqi alətləri düzəldirdilər. Bax, elə həmin o vaxtlar emalatxanaların birində qızılı və yaşıl iplərdən sehrli bir xalça toxunur. Toxucu qadın xalçanı dəzgahdan kəsib çıxardığı gün çox güclü külək əsirdi. Bütün camaat bu xalçanın gözəlliyinə tamaşa etmək üçün emalatxananın qarşısına yığılmışdı. Adətə görə, xalçanın uğur gətirməsi üçün üstünə körpə uşaq oturdurdular. Şiddətli külək qəfildən xalçanı uşaq ilə birlikdə havaya qaldırdı. Uşağın anası oğlunun göyə uçduğunu görüb, haray-həşir qopardaraq bir dizinə, bir başına vurdu. Amma xalça havada dövrə vurub yüngülcə yerə endi.

– Bu lap möcüzədir! – insanlar təəccüb içində deyirdilər.

Onlar toxucu qadıncdan soruşdular: “Düzünü de, bunun səbəbi nədir? Axı bu necə baş verə bilər?”

– Mən özüm də bilmirəm, bu necə baş verdi. Xalçanın iplərini uca dağlardan dərdiyim misilsiz gözəlliyə malik çiçəklə boyamışdım. Bu boyamadan açıq-yaşıl rəngli iplər alındı. Mən də xalçanı toxuyarkən həmin açıq-yaşıl və qızılı rəngli iplərdən istifadə etmişəm. Bəlkə də, bu çiçək sehrli imiş.

Nerses xalça haqqında eşidən kimi, toxucu qadını öz hüzuruna çağırırdı...

O zamanlar el arasında uçan xalça haqqında müxtəlif şayələr yayılmışdı. Amma bu sehrli xalça yalnız üstünə dürüst və təmiz adam oturanda uçurdu. Xalça haqqında başqa ölkələrin də hökmdarları eşitmiş və onu ələ keçirmək istəmişlər. Belə bir söz də gəzirdi ki, Nerses sehrli xalçanı Bizans imperatoruna hədiyyə edib.

Beləliklə, VIII əsrin əvvəlində erməni katolikosu İliya xəlifə Abd əl-Malikə (685–705) albanların Xilafətə qarşı Bizansla sövdələşmələri haqqında xəbər çatdırdı¹². Guya udilərin əcdadları olan albanlar öz dillərində dualar edib müsəlmanlara lənət oxuyurlar, bəxşiş və vergilərini isə Xəlifəyə yox, Bizansa verirlər. Bax beləcə, ermənilər araya nifaq toxumu səpib Ərəb xilafətini albanlara qarşı qaldırdılar. Nəticədə, ərəblər çoxsaylı ordu ilə bizə hücum edib qalib gəldilər.

Nerses bütün qiymətli nəyi vardısı sandığın içinə qoyub, onu qoruması üçün xəzinədəyə verdi. Düşmənlər Nersesi və Spramanı tutub işgəncə verərək xalçanın, qiymətli əlyazmaların və kitabların yerini öyrənmək istədilər. Lakin heç bir məlumat əldə edə bilmədilər.

Katolikos İliya özü də Partav şəhərinə gəlmişdi. Deyilənə görə, Nerses və Sprama cəzalandırılaraq öldürülmüşlər. Nersesin əmanəti verdiyi xəzinədar yaxalanmış və uzun işgəncələrdən sonra düşmənlər qədim kitablar, köhnə əfsanə və nağıllar, müxtəlif xristian ədəbiyyatı ilə dolu sandığı ələ keçirmişlər. Ancaq sehrlı xalçanı nə qədər axtarsalar da tapa bilməmişlər. Qəzəblənən düşmən Nersesin sandığını Trtu (Tərtər) çayına atmışdı.

Xilafət xristianları dinini dəyişməyə məcbur etmirdi, çünki İncildə İslam dininin yaranması və Muhəmməd peyğəmbər haqqında məlumatlar mövcud idi. Albaniya əhalisi İslam dinini öz dini kimi qəbul etdi. Udilərin bir hissəsi isə xristian olaraq qaldı.

– Heyif ki, nə xalça, nə də nağıllar bizə gəlib çatmayıb. Mən onları mütləq oxuyardım. Ərəb nağıllarında da Ələddinin uçan xalçası və sehrlı lampasından söhbət açılır. Ay nənə, bəlkə, o bizim xalçanı tapıb? Sən necə fikirləşirsən, xalça hara yoxa çıxıb bilər?

– Deyilənə görə, II İohann Pavelin dəfn mərasimində Roma Papasının tabutu Azərbaycan xalçasının üstünə qoyulmuşdur. Lakin onu heç kəsə göstərməyiblər. Mən bilmirəm, sandığı kimsə tapıb ya tapmayıb, amma sehrlı xalça dəqiq olub. Yat, əziz balam, yuxun şirin olsun!

– Çox maraqlı nağıl idi, nənəcan, çox sağ ol, gecən xeyrə qalsın!

AĞOĞLAN MONASTIRI HAQQINDA ƏFSANƏ

Ayin işığı lampanın şöləsinə qarışıb qaranlıq otaqda Ayanın göz qapaqlarını dəlirdi. Nənənin səsi, sanki haradansa uzaqlardan gəlirdi. Ayan dərin yuxuya getdi.

Alaqaranlıq otağın küncünə qırmızı rəngdə qədim taxta sandıq qoyulmuşdu. “Çox maraqlıdır, bəlkə də, bu, Nersesin sandığıdır”, – Ayan fikirləşdi və qeyri-ixtiyari olaraq sandığın qapağını açdı. O, sandıqda bükülmüş xalçanı görüb heyretə gəldi.

– Necə də gözəl xalçadır! – Ayan xalçanı yerə sərdi.

Xalça qızılı və açıq-yaşıl rəngli iplərdən toxunmuşdu. Üzərində otların, gözəl çiçəklərin və çəmənlikdə çapan atların təsviri vardı.

“Yəqin ki, bu, Nersesin xalçasıdır!” – Ayan xalçanın üstünə çıxıb pıçıldadı:

– Mən Aya uçmaq istəyirəm.

Elə bu an xalça açıq pəncərədən havaya qalxdı. Ayan cəld xalçanın qırağından yapışdı ki, yıxılmasın. Sehrlı xalça mavi səmada süzərək onu Aya uçurdu. Ulduzlar par-par parıldayırdı. Ayan əlini uzadıb ulduza toxundu, ulduzun qızılı tozu onun əlində əks olundu. Xalçanın yanı ilə ağ atın belində şahzadə uçurdu.

– Salam, Ayan!

– Salam, sən mənim adımlı haradan bilirsən?

– Baban sənə haqqında mənə çox danışdı.

– Əgər sən onu tanıyırsansa, deməli, onunla birlikdə Ayda yaşayırsan?

– Elədir. Mən bu gün babanın xahişi ilə gəlmişəm ki, səni Ağoğlan monastırına¹³ aparım. Monastırın hekayəsini də sənə danışacağam. Ardımca uç! – şahzadə xalçaya əmr etdi.

Xalça Ağ atlı şahzadənin ardınca uçdu. Göydə qu quşları qatarla uçur, qabaqda isə qızılı rəngli lələkləri alov kimi par-par parıldayan böyük bir quş onlara başçılıq edirdi. Quşlar Ayanla Ağ atlı şahzadəni görəndə kimi sevinclə haray-həşir qopardılar. Ayan uzaqda bir göl gördü. Qu quşları ora üz tutdular. Xalça da Ağ atlı oğlanın ardınca gölə tərəf uçdu.

– Necə də mənzərəli göldür! – Ayan səsləndi.

– Bu, Qaragöldür, – Ağ atlı oğlan cavab verdi.

– Bəs niyə Qara? – Ayan soruşdu.

– İldə bir dəfə gecəyarısı sehrlı Simurq quşu öz qatarı ilə birlikdə buraya gəlir. Bu gölün çox maraqlı əfsanəvi tarixi var, – şahzadə bunu deyib çaydan bir az aralıda yerləşən yüksək təpənin üstünə endi.

– Budur, biz gəlib çatdıq.

– Bəs biz Simurq quşunu görə bilərik?

– Əvvəlcə, qoy mən sənə Ağoğlan monastırı haqqında əfsanəni danışım. Sonra isə biz Qaragölə yollanırıq. Bəlkə, sehrlı Simurq quşunu görmək bizə nəşib olar.

Təpənin üstündə yerləşən monastırın əsas girişinin qarşısında iri sütunlar vardı. Ayın işığı ilə işıqlanan alaqranlıq və soyuq monastıra girəndə, şahzadə Ayandan əllərini ona göstərməyi xahiş etdi. Ayan əllərini ona uzatdı, birdən onun əllərindəki qızılı ulduz tozu qığılcımlanaraq havaya qalxdı. Minlərlə şam bu qığılcımlardan alovlandı və monastırın içərisi işıqlandı.

– Uzaq keçmişdə bu yerdə Anairaka adlı şəhər vardı. Bu şəhərdə gələcəyi qabaqcadan xəbər verən kahinlər yaşayırdılar. Sənə də yuxuda bir yerdən başqa yerə hərəkət etmək, həmçinin, babanla keçmişdə Yer üzündə yaşamış insan və məxluqlarla ünsiyyət qurmaq vergisi verilib.

Bir dəfə, təsadüfən, buralardan keçəndə bu gözəl məkan xoşuma gəldi və mən burada dincəlmək fikrinə düşdüm. Zümzümə ilə axan dağ çayı, meşələr, göllər və buz kimi suları olan çeşmələr məni elə valeh etdi ki, burada qalmaq qərarına gəldim. Beləcə, mən usta və fəhlələrlə birlikdə qəsrin tikintisinə başladım. Lakin mənim burada tikinti aparmağıma qarşı çıxdılar. Düşmənlər fəhlələr üçün hazırlanmış yeməyi bilərək zəhərlədilər. Bunu görəndə müdrik qarğam zəhərlənmiş xörəyi ocağın üstündən dağıtmağa çalışırdı ki, fəhlələr yeməsin. Aşpaz isə bunu anlamadı və onu qılıncla vurub öldürdü. Mən quşu xilas etmək istəsəm də, artıq gec idi. Qanına qəltan olmuş qarğa yerə sərilməmişdi. Hirsimdən içində yemək olan saxsı qazanı qılıncla iki yerə böldüm. Həqiqətin üstü açıldı. Yeməyin içində zəhərli, qara bir ilan vardı. Deməli, qarğanın niyyəti bizi ölümdən xilas etmək imiş. Müdrik quşa ehtiram göstərərək onu təpədə basdırdıq. O zamandan qarğanın dəfn olunduğu yer udi dilində "Aqravi Qerezman" – "Qarğanın qəbri" adını daşıyır.

– Buna görə monastırın divarlarında ilan və quş şəkilləri təsvir olunub? – Ayan soruşdu.

– Bəli, buna görə rəssamlar divarda ilan təsvirini çəkiblər ki, gələcək nəsillər başqasının malına göz dikən, acgöz, ikiüzlü və riyakar insanların öz cəzasını alacağını bilsinlər.

– Çox heyif ki, müdrik qarğa öldürülüb. Bəs bu qəsrin adı nədir? – Ayan Ağ atlı şahzadədən soruşdu.

Vaxtilə o, "Qılıncın qılıncı" adlanırdı. Amma mən Ayda məskunlaşandan sonra bu gözəl qəsre "Ağoğlan" monastırı adını veriblər. Yaxınlıqda axan gur sulu çay da belə adlanır.

SEHRLİ SIMURQ QUŞU

Ağ atlı şahzadə Ayana Ağoğlan monastırı haqqında əfsanəni danışandan sonra onlar birlikdə Qaragölə yollandılar. Yolda o, Ayana həm də sehrlı Simurq quşu¹³ haqqında əfsanəni danışdı.

– Ayan, sən nənənin həyatında ağ iti, bağçada isə ağ xiyarları görmüsən? Bəs bilirsən ki, qaşları və saçları ağ rəngdə olan insanlar da var? Onları “albinos” adlandırırlar.

Ayan nağılçı şahzadəyə diqqətlə qulaq asırdı.

– İldə bir dəfə bütün quşlar, başda Simurq quşu olmaqla bu müqəddəs yerlərə uçur, monastır və çayın üzərində dövrə vurub Qaragölə yollanırlar. Göl isə ona görə “Qaragöl” adlanır ki, kim ona baxsa, onun bütün günahlarını, ağrı-acılarını özünə çəkir.

Belə rəvayət edirlər ki, İrən şahı Samın Zal adlı oğlu dünyaya gəlir. Uşaq albinos doğulur və şah onun iblis xislətli olduğunu güman edib bərk qorxuya düşür. Bu səbəbdən də o, oğlunu Qaf (Elbrus) dağının yamacına atdırır. Qaf dağının zirvəsində yaşayan mərhəmətli Simurq quşu uşağı tapıb böyüdür. Quş hər gecə Zala laylalar oxuyur. Uşaq da bu məftunedici nəğmələrin sədaları altında böyüyür.

İllər keçdi, Zal çox kamil və bacarıqlı bir gənc kimi yetişdi. Axı onunla dünyanın yaranışından bəri hər şeyi bilən və gələcəyi görən ölümsüz Simurq quşu öz biliklərini bölüşürdü.

Zal quşların dilini bilir, gözəl və gur səsi ilə tez-tez öz dayəsinin nəğmələrini oxuyurdu. Sizin aləmdə deyirlər ki, “Simai-Şəms”, “Şur”, “Şahnaz” muğamları belə yaranıb. Bu muğamlar musiqinin obrazlı məzmunu ilə bağlıdır. Bəzi muğam şöbələri isə heyvanlar aləminə aiddir: “Balı-kəbutar” (“Qaranquşun qanadları”), “Zəngi-şotar” (“Dəvənin zıncırovları”), “Hümayun” (“Peyğəmbər quş”).

Bir gün Zal insanların arasına qayıtmaq qərarına gəlir. Simurq quşu çox kədərlənir. Zala üç sehrlı lələyini verərək tapşır ki, ehtiyac yarandığı zaman onlardan birini yandırsın və Simurq quşu dərhal onun yanında olacaq. Şahzadə Zal atasının şahlıq etdiyi səltənətə qayıdır. Kabulistanın şahzadəsi – dünya gözəli Rüdabəyə vurulur. Şahzadə qız Zalin mahnılarına valeh olmuşdu. Zalin albinos olması onu narahat etmirdi, lakin qızın atası bu nikaha qarşı idi. Çətinliyə düşən Zal Simurq quşunun birinci lələyini yandırdı və Simurq onun şahzadə Rüdabə ilə evlənməsinə kömək etdi. Quşun ikinci lələyi Zala onun oğlu – gücü və zəkası ilə məşhur olan pəhləvan Rüstəmin dünyaya gəlməsində kömək etdi. Simurq quşunun üçüncü lələyi isə Zala Od və Ay məbədlərini dağdan İsfəndiyarla döyükdə kömək etdi. Amma bu döyükdən sonra Zalin özü də həlak oldu. Çünki qardaşı onun uğurlarına paxıllıq etdiyindən ölümünə bais oldu. Beləcə, Zal öz igidliyi və mərdliyi ilə insanların yaddaşında qaldı.

QARAGÖL – KAMILLİK GÖLÜ

Bir gün Şanapipik quşu meşədə qızıl lələk tapır. Və bütün quşlar bu qızıl lələyin sahibini axtarmaq qərarına gəlirlər. Məqsədləri qızıl lələkli əfsanəvi Simurq quşunu tapıb özlərinə padşah seçmək idi. İnsanın kamilliyə çatmasına əngəl yaradan qüsurların rəmzi sayılan otuz quşdan ibarət dəstə Simurq quşunun yaşadığı yeri tapmağa yollanır. Bunun üçün onlar yeddi vadidən keçməli idilər. Quşlar böyük bir gölə gəlib çatırlar. İldə bir dəfə Simurq quşu bu gölə uçub gələrdi. Gölün suyuna baxanda quşlar orada əkslərini görürlər. Çox çətinliklərdən keçdikdən sonra onlar dostluğun, mərhəmətin və dərdin nə olduğunu dərk edirlər. Simurq quşunun axtarışları onları bir-birinə yaxınlaşdırır. Quşlar kamilləşərək öz qüsurlarından azad olurlar. Göl isə bütün qüsurları özünə çəkərək ona baxanların qəlbini işıqlandırır.

Laçın dağlarının arasında Qaragöl adlı bir göl var. Bu göl bütün köçəri quşları özünə cəlb edir. Heç kim dəqiq bilmir ki, o əfsanəvi quşlar hansı gölə uçub gəlmişlər. Lakin bu gölün adı və yerləşdiyi yer onun məhz Kamillik gölü olduğunu ehtimal etməyə imkan verir.

NOVRUZGÜLLƏRİ

Fevral ayının son bazar günündə Nic kəndində bütün uşaqlar yığışb meşəyə yollanırlar. Onlar "Bahar müjdəçisi" olan ilk novruzgüllərini və bənövşələri dərib kiçik dəstələrə yığır, "Novruzgülü Günü"nü qeyd edirlər. Bayram günü səhər tezdən uşaqlar əllərində gül dəstələri ilə təntənəli yürüşə başlayırlar. Bu ənənə yazın gəlişi münasibətilə hər il davam etdirilir. Ev sahibləri qapının ağzına gül dəstələri qoyan uşaqlara əvəzində çiy yumurta verirlər. Uşaqların payına toyuq yumurtaları ilə yanaşı ördək, qaz və hinduşka yumurtası da düşürdü. Onların sevincinin həddi-hüdudu olmurdu.

Bu ənənə azərbaycanlılarda da var, o "Boyçiçək Günü" adlanır və son çərşənbə – "Torpaq çərşənbəsi" ilə üst-üstə düşür. Həmin gün torpaq qış yuxusundan oyanır, güllər və ağaclar çiçək açır. Bu zaman meşələrdə qarın altından ilk novruzgülləri boylanmağa başlayır. Bu gül həm də "primula" adlanır. Nic kəndində bu günü qışın gedişi və yazın gəlişi kimi qeyd edirlər. Həmin gün kəndin uşaqları meşəyə novruzgülü toplamağa gedirlər. Ayan da nənəsindən uşaqlarla meşəyə getmək üçün icazə istədi:

– Nənəcan, icazə ver, mən də qızlarla meşəyə gedib novruzgülləri dərim.

– Ayan, əvvəllər meşədə novruzgüllərinin daha çox olduğu zamanlarda biz də bu çiçəkləri yığmağa gedərdik. Qədim skandinavialılarda ilahə Freya haqqında bir əfsanə var. Deyilənə görə, Freyanın göy qurşağı rənglərində həmaillə bəzədilmiş qızıl açarları var imiş. Bu açarlarla ilahə qışdan sonra Baharın isti "qapılarını" açmış. Bu qapıdan düşən qızılı şüalardan Bahar çiçəkləri olan novruzgülləri cücərir. Qızılı rəngdə novruzgülünü kim tapsa, onun ürəyindəki bir arzu gerçəkləşər. Çalışın ki, gülləri kökündən dartıb çıxarmayasınız. Onları qayçı ilə ehtiyatla kəsin ki, gülün kökü salamat qalsın.

– Nənəcan, mən mütləq qızılı novruzgülünü tapacağam və ürəyimdəki arzunun yerinə yetməsinə diləyəcəyəm.

Ayan nənəsindən icazə alıb qızlarla birlikdə meşəyə getdi.

Kiçik bir talada, nəm torpağın altından baharı salamlamaq üçün erkən oyanıb çiçəkləyən zərif novruzgülləri boylanırdı. Onlar necə də gözəl idilər... Ayan rastına çıxan ilk novruzgülünü dərdi. O, uzun müddət qızılı novruzgülünün axtarışında oldu. Başqa qızlar da bu gülü tapmaq üçün talaya dağılışdılar. Bir qədər keçdikdən sonra Ayan sevinclə qışqırdı:

– Ay qızlar, mən qızılı novruzgülünü tapdım!

– Ay səni, bu vaxtacan bu hələ heç kimə nəsib olmamışdı. Bəxtin gətirdi! – qızlar dil-dil ötməyə başladılar.

– Gəlin arzu tutaq ki, pis xəstəliklər yox olsun və biz yenə məktəbə gedə bilək, – Ayan dedi.

- Bəlkə, arzu tutaq ki, bizim çoxlu pulumuz olsun, – Viktoriya dilləndi.
- Yox, ən yaxşısı, arzu edək ki, heç vaxt müharibə olmasın və insanlar dinc yaşasınlar,
- Daşa təklif etdi.
- Mən bütün dünyanın qorxulu xəstəliklərdən azad olmasını, təbiətin zibildən təmizlənməsini və müharibənin olmamasını arzuladım, – Zoya dedi.
- Qızlar, gəlin əl-ələ tutub bütün arzuları birləşdirib bir yerdə deyək, – Ayan söylədi.
- Qızlar əl-ələ tutaraq dilək dilədilər. Onlar xoşbəxt və şən əhvali-ruhiyyədə evlərinə döndülər. Ayan və dostları novruzgüllərini Sənəm nənənin qapısına qoyub udi dilində şeir oxumağa başladılar:
- Kortsi-mortsi sa eça (Novruzgülü, bir gətir)
Kortsi-mortsi pa eça (Novruzgülü, iki gətir)
Kortsi-mortsi xib eça (Novruzgülü, üç gətir)
Kortsi-mortsi zayna kokla eça (Novruzgülü, mənə yumurta gətir.)
- Onları qarşılamağa çıxan Sənəm nənə qaz və toyuq yumurtalarını zənbildən çıxarılanda birdən Ayanın əlində qızılı novruzgülünü gördü.
- Ayan, sən qızılı novruzgülünü tapdın?!
- Hə, nənəcan! – Ayan sevinclə cavab verdi.
- Sənəm nənə qızların hərəsinə bir yumurta və evdə bişmiş albalı piroqundan verdi. Uşaqların sevincinin həddi-hüdudu yox idi.

NƏFS

Nic kəndində qonşular tez-tez bir-birlərini ziyarət edirdilər. Gün ərzində bir neçə dəfə səbəb oldu-olmadı qonşuya baş çəkməsələr, onlara elə gələrdi ki, nəsə baş verib. Bəzən hətta qonşu öz qonağı ilə də qonşuya gələ bilərdi.

Günlərin bir günü Ayanın nənəsigilə qonşu ilə birlikdə onun qonaqları da gəldi. Onlar içəri girən zaman nənə Ayanı danlayırdı:

– Ayan, nəfsini saxla, bu qədər duzla alça yemək olmaz!

Qonşunun qonağı nəfsin nə olduğunu başa düşməyib soruşdu:

– Nəfs nədir?

– İstəklərinə məhdudiyət qoymamaq, bir şeyi həddi aşaraq arzulamaq deməkdir. Duzun həddindən artıq istifadəsi sağlamlığa ziyan verə bilər. Əgər bu gün sən duzla alça yeyərkən öz nəfsini saxlamağı öyrənməsən, bir də baxarsan ki, gün ərzində yarım kilo konfet, bir banka mürəbbə yeyirsən, həddindən artıq şirinçay içirsən. Ən pisi isə odur ki, nəfsinə hakim olmağı bacarmayan insan nəyisə icazəsiz mənimsəyə də bilər. İnsan mütləq öz istəklərini idarə etməyi bacarmalıdır, – nənə izah etdi.

– Axı bu çox çətindir. O, hələ balacadır, çox şeyi anlamır,

– qonşunun qonağı dilləndi.

– Əgər indi o bunu anlamasa, gələcək həyatında çoxlu səhvlərə yol verə bilər. Bəs ana nə üçündür? O hər şeyi uşağa başa salmalıdır, – nənə cavab verdi.

Bu zaman qonşunun qonağının qızı masanın üstündəki şokoladlardan birini götürüb tez-tələsik cibinə qoydu. Bir qədər keçdikdən sonra o, gözdən yayınaraq Ayanın gəlinciyini götürdü və anasının ətəyini dartışdırmağa başladı:

– Ana, gedək, mən evə getmək istəyirəm, – qız gəlinciyi arxasında gizlədərək dedi.

Nənə hər şeyi görsə də, uşağa heç nə demədi. O gözləyirdi ki, qonaq qadın özü qızını danlasın. Lakin qadın qızının hərəkətlərini görsə də, ona heç nə demirdi. Ayan bir xeyli çəkişmədən sonra, nəhayət, qonaq qızın əlindən öz gəlinciyini ala bildi. Qonaq qız acıq edib gözüyaşlı həyətə qaçdı. Qonşunun qonağı nəfsin nə olduğunu hələ də başa düşməmişdi. Qızının əlindən gəlinciyinin alınmasına görə narazı qalan qadın sağollaşdı və evi tərk etdi.

QIRMIZI TUFLİLƏR VƏ AĞBAŞ

Martın 27-si Ayanın ad günü idi. Səhər Ayan yuxudan oyananda yastığının yanında qırmızı lentlə bağlanmış qutu gördü. O, tələsik qutunu açdı. İçindəkiləri görüb sevinə-sevinə dedi:

– Nənəcan, bu mənim mağazada gördüyüm tuflilərdir. Yadındadır, sən onları mənə ala bilməmişdin.

– Mən təqaüdümü aldım və onları sənə ad gününə hədiyyə edirəm.

– Nənəcan, mən səni çox sevirəm, – Ayan nənəsini öpdü.

Səhər yeməyindən bir az sonra nənəsi Ayana dedi:

– Tuflilərini geyin, gedək qonşulara baş çəkək.

Ayan sevincək təzə tuflilərini geyinib nənəsi ilə birlikdə qonşuya yollandı. Qızçıgaza elə gəlirdi ki, bütün kənd onun tuflilərinə baxır. Yol boyu hamı nənəsi və Ayanla salamlayırdı. Ayanın qırmızı tuflilərinə fərəhlə tamaşa etdiyini görən qonşular deyirdilər:

– Ay da sənə təzə tuflilərinə sevinir.

– Vi pul xəşq`an baki, – bir qədər yaşlı qonşular da udi dilində deyirdilər.

– Ay nənə, burada hamı Ayan adını çəkir.

– Bu bizdə adətdir. Azərbaycanlılar da deyirlər: “Gözün aydın olsun”, yaxud “Mübarək”dir.

– Salam! – nənə qonşusu ilə salamlaşaraq sağ əlini onun sol çiyinə qoydu.

– Salam, – Ayan dedi və nənəsi kimi o da sağ əlini qonşunun nənəsinin sol çiyinə uzatdı.

Ayanın bu hərəkətinə hamı gülüşdü. Ayan nənəsinin hərəkətlərini tutuquşu kimi təkrarladığına görə çox pərt oldu.

– Ay nənə, bizdə yaxın adamla görüşəndə qucaqlaşmaq adəti var, siz isə əlinizi görüşdüyünüz adamın sol çiyinə qoyursunuz. Mən də sənə kimi etdim. Bəs siz nəyə görə mənə güldünüz?

– Sən bayaqdan mənim hərəkətlərimi təkrarlayırsan deyə biz sənə güldük, əziz balam. Bu cür salamlaşmaq adəti bizdə qədimdən yaşayır. Amma insanlar, sanki bu adəti unudublar, görüşəndə qucaqlaşır. İndi hər tərəfdə qorxulu xəstəliklər tüğyan edir. Bu xəstəlik də başlayandan insanlar unuduqları köhnə ənənələri yada salırlar. Biz bir-birimizi xəstəliyə yoluxdurمامaq üçün qucaqlaşmırıq. Çünki yaxınlarımızın içində yoluxanlar ola bilər. Evdən çıxanda da mütləq maska taxırıq.

– Deməli, mən düzgün hərəkət etmişəm?

– Elədir, sən çox yaxşı şagirdsən, – nənə gülümsədi.

Onlar ayaqqabılarını qapının kənarında çıxarıb evə girdilər. Qonşu çox gözəl süfrə açmışdı. O, əslən Şuşadan idi. Udiyənin içində yaşadığı üçün udi mətbəxini¹⁴ də yaxşı bilirdi. Novruz bayramı üçün o, çoxlu şirniyyat – paxlava, şəkərbura, kətə bişirib, yumurta boyamışdı.

– Buyurun, əyləşin, – qonşu onları süfrəyə dəvət etdi və ayparalı boyunbağını Ayana uzadıb dedi:

– Ayan, eşitmişəm bu gün sənin ad günündür və sən Aya baxmağı çox sevirсэн. Buyur, bu da bizim ailədən sənə kiçik bir hədiyyə olsun.

– Nə gözəl ayparadır, narıncı rəngdə, lap portağal dilimi kimi. Çox sağ olun, – Ayan təşəkkür etdi.

– Sağlıqla işlət! – deyib qonşu boyunbağını Ayanın boynundan asdı.

– Qoy bundan sonra bu aypara sənin həmailin – qoruyucun olsun, – Sənəm nənə minnətdarlıqla dilləndi.

Bütün evi qoz və göyərti ətri bürümüşdü. Qonşu qadınla nənə süfrəyə cürbəcür yeməklər düzdülər: fırrama – içi doldurulmuş hinduşka, şıftılıq – şabalıq və qozdan ibarət sous, çilov (lobyalı aş), ət sıyığı, üzüm yarpağına bükülmüş qozlu dolma, qoz və gicitkənli qutablar, turşuya qoyulmuş ağ xiyarlar, isladılmış almalar və s.

– Ay nənə, bu ləzzətli şabalıdlı xörəyin adı nədir? – Ayan şabalıdlı qozları iştahla yeyə-yeyə nənəsindən soruşdu.

– Bu şıftılıqdı, – udilərin milli xörəyi, hind quşundan olan yeməyin isə adı fırramadır, qutablar isə gicitkəndən hazırlanıb.

– Çox dadlıdır, – Ayan məmnunluqla təşəkkür etdi. “Şıftılıq” sözü onun elə xoşuna gəlmişdi ki, qonşunun qız nəvəsi ilə birlikdə hər dəfə “şıftılıq, şıftılıq, şıftılıq” deyib əl çalırdılar.

Vaxt çox tez keçdi. Ayanla nənəsi evə getməyə hazırlaşırdılar. Qonşu onlar üçün hazırladığı şirniyyat xonçasına boyanmış yumurtalar, bənövşə dəstəsi, hinduşka və şıftılıq payı qoydu. Ayan qapıdan çıxıb öz qırmızı tuffilərini geyinmək istəyəndə onları orada tapmadı və həyəcanla dedi:

– Ay nənə, mənim qırmızı tuffilərimi oğurlayıblar! – O, göz yaşlarına boğuldu.

– Bizim Nic kəndində tək bir oğru var, o da küsəyən itimiz Palmadır. Son vaxtlar o qonşuların həyatından toyuqları qovduğu üçün ondan çox şikayətlənirdilər. Biz də onu zəncirlədik. Yəqin fürsət tapıb boynundan xaltanı açıb. Bir-iki gündür həyətdən şapşaplar, toyuq yumurtaları yoxa çıxır. Xoşuna gələn nə varsa, hər şeyi oğurlamağa başlayıb, – deyə qonşu qadın gileyəndi.

– Palma, Palma! – nənə, qonşu qadın və Ayan iti səslədilər.

Lakin Palma heç yerdə görünmürdü. Onlar bütün bağı gəzdilər, lakin nə tuffiləri, nə də günahkarı tapmadılar. Ayan qonşunun nəvəsinin şapşaplarını geyinib nənəsi ilə birlikdə evə yollandı. Bütün yolu Ayan ağlayaraq göz yaşı tökdü. Nənəsi də onu sakitləşdirərək Palmanın arxasınca deyirdi:

– Fərsiz it, bu bizim Ağbaşa tay ola bilməz. Oğrunun biri oğru. Yaramazdan nə gözləyəsən? Bizim it isə çox ağıllıdır, həm də əla iyilmə qabiliyyəti var.

Beləcə, nənə və nəvə fikirli-fikirli Palmanın tufliləri harada gizlədə biləcəyini götür-qoy edə-edə evə çatdılar. Evlərinin astanasında burnu cırmaqlanmış Ağbaşı və onun yanında qırmızı tufliləri görəndə nənə ilə nəvə mat qaldılar.

– Nənəcan, bir bura bax, Ağbaş mənim tuflilərimi Palmadan alıb, – Ayan sevincək səslə qışqırdı.

– Yox, almayıb, vuruşub, geri qaytarıb, əsl ovçudur! – nənə fəxrlə Ağbaşın başını sığalladı.

Ayan tuflilərini bağına basıb pambıq və yod dalınca evə qaçdı. O, Ağbaşın burnuna yod çəkib nənəsindən xahiş etdi ki, Ağbaşla firrama-hinduşkanın ayağını versin. Nənə itə hinduşkanın ayağını uzadaraq dedi: – Al götür, sən buna layiqsən. Sənin, doğrudan da, əla iybilmə qabiliyyətin varmış. Ayanın qırmızı tuflilərini geri qaytardın. Afərin sənə, Ağbaş!

PASXA YUMURTASI

Ayan Novruz bayramında nənəsi Şəfiqə ilə birlikdə yumurta boyamağı çox sevirdi. Şəfiqə nənə deyirdi ki, yumurta boyamaq adət-ənənəsi çox qədimdir və hər rəngin öz mənası var. Baharın gəlişi hələ eramızdan əvvəl qeyd olunub. Bir çox xalqlarda yumurta həyatverici qüvvənin təcəssümü kimi qəbul edilir. Bütün kainatın yumurtadan yarandığı fərz olunur.

Pasxa bayramında Ayan Nic kəndinə – Sənəm nənəsigilə gəlirdi.

– Ayan, bu gün "Möhtəşəm cümə axşamıdır". Bu günü "Boyama" yaxud "Qırmızı" da adlandırırlar. Biz də səninlə birlikdə yumurta boyayacağıq. Toyuq hininə get, oradan yumurtaları zənbilə yığ gətir.

– Ay nənə, "zənbil" sözü Azərbaycan dilindədir, yoxsa udi dilində?

– Ayan, elə sözlər var ki, udiyə azərbaycanlılardan, elələri də var ki, bizdən onlara keçib. "Gözün Ayda olsun", yəni "Gözün aydın olsun" bu bizim sözdür, "zənbil" sözü isə azərbaycanlıların. Kosa, kürk, mərd, nağara, göyəm, daxma, falçı, nəfs, dəsmal, alov, adam... – mən bu sözləri də əkiz sözlər adlandırıram.

– Ay nənə, bəs udi dilində "qadına" nə deyilir?

– Çupux!

– Vay, nənəcan, "çubuq" taxta deməkdir.

– Sən məni lap güldürdün, yəni qadınlar taxtadırlar? Mən "çupux" dedim! Yaxşısı budur, anbara gedib oradan yumurtaları boyamaq üçün soğan qabıqları gətirəsən.

– Bəs yumurtaları biz hansı rənglərə boyayacağıq? Mən qırmızı yumurtanı çox sevirəm.

– Qırmızı rəng albalı ağacının qabığından alınır. Bəs sən bilirsən, yumurtaları qırmızı rəngə boyamaq adəti nə ilə bağlıdır?

– Yox, nənəcan, biz bunu məktəbdə keçməmişik.

– Qədim rəvayətə görə, günlərin bir günü Roma imperatoru Tiberiyə "Xristos Voskres!" – "Məsih dirildi!" sözləri ilə bəxşislər və toyuq yumurtası təqdim edildi. Lakin Tiberi bu sözlərə inanmayıb, etiraz etdi ki, ağ yumurta qırmızı rəngə çevrilə bilmədiyi kimi, heç kəs də yenidən dirilə bilməz. Onun dilindən bu sözlər çıxan kimi möcüzə baş verdi: toyuq yumurtası qıpqırmızı rəngə boyandı.

İlk dəfə boyanmış yumurtalar haqqında məlumata müqəddəs Anastasiya yunan monastırının kitabxanasında tapılan X əsrə aid əlyazmada rast gəlinir. Bu əlyazmaya görə, Pasxa ibadətindən sonra iquemen rahiblərə "Məsih dirildi!" sözləri ilə müqəddəs sayılan yumurtaları paylamışdır.

Bundan başqa, boyanmış və naxışlarla bəzədilmiş pasxa yumurtalarını növbəti Pasxaya qədər saxlamaq adəti sayəsində onları ağacdan, sonralar isə – farfor, gümüş və qızıldan düzəldərək qiymətli daşlarla bəzəməyə başladılar. Ən qiymətli sayılan yumurtalar Faberje firması tərəfindən 1885–1917-ci illərdə Rus imperator ailəsi üçün yaradılan zərgərlik seriyasından olan Pasxa yumurtalarıdır.

Bir rəngə boyanmış və naxışlanmamış pasxa yumurtaları "boyamalar" – kraşenkalar, yaxud qalunkalar adlanırdı. Adətən, bu boyamaları hazırlamaq üçün təbii boyalardan, ilk növbədə, dolğun terrakota və sarı rəngin müxtəlif çalarlarını əldə etməyə imkan verən soğan qabıqlarından istifadə edilirdi. Xüsusi naxışlarla bəzədilmiş yumurtaya "pisanka", yəni "naxışlı" deyirdilər. Pisanka yumurtalarına yalnız çiy şəkildə naxış vururdular, çünki onlar qida üçün yararsız idi. Pasxadan sonra onların içini üfürürdülər. Naxışlanmış yumurtaların qabıqlarına qanadlar yapışdıraraq onlardan quş düzəldirdilər. Yadındadır, biz Novruzgülü bayramında səninlə çiy qaz yumurtalarını naxışlayırdıq?

– Hə, nənəcan, yadımdadır. Mən qırmızı yumurtaları, qırmızı donu və qırmızı tuffiləri çox sevirəm.

– Gələn dəfə mən sənə qırmızı rəngin necə yaranmasından və qırmızı yaylıq haqqında danışaram.

Nic kəndində Pasxa bayramında dadlı kuliçlər, qozlu ruletlər və çərəzli piroqlar bişirirdilər. Onların ətri hər tərəfi bürüyürdü.

Beləcə, nənə və nəvə söhbət edə-edə pasxa yumurtalarına parıltı vermək üçün onlara kərə yağlı sürtüb ehtiyatla vazanın içinə düzdülər.

XAŞBABA VƏ QIRMIZI YAYLIQ

Ayanın nənəsi sübh tezdən oyanar, həyət-bacada bütün işlərini görəndən sonra günortaya yaxın bir qədər dincələrdi. O, nəvəsini səsleyib dedi:

– Ayan, gəl bir az yat, dincəl, günortadan sonra toya gedəcəyik.

– Nənəcan, olar ki, mən toya öz qırmızı donumu, bir də qırmızı tuffilərimi geyinim?

– Gözəl balam, qırmızı geyinsən səni Xaşbabadan seçməzlər.

– Bəs Xaşbaba niyə qırmızı geyinir?

– Toyda gəlinin anası Xaşbabanın qoluna, təzəbəyin isə boynuna qırmızı yaylıq bağlayır.

– Nənəcan, Bakıda mən qonşumuzun xınayaxdısına getmişdim. Orda da gəlin qırmızı don geyinmişdi, bizim də əllərimizə xına yaxmışdılar.

– Biz udilərdə təzə gəlin ağ don geyinir, təzəbəy ilə onun yanındakı dostuna, yəni Xaşbabaya mütləq qırmızı yaylıq hədiyyə edirlər.

– Ay nənə, sən mənə qırmızı rəngin necə yaranması haqqında nağıl danışacağına söz vermişdin.

– Musiqiçilər gəldi. Daha mən bu səs-küydə yata bilməyəcəm. Amma sənə nağılı mütləq danışaram. Gəl otur, saçını daraya-daraya sənə "Hakimiyyətin rəngi" nağılını danışım.

HAKİMİYYƏTİN RƏNGİ

(PYES)

BİRİNCİ SƏHNƏ

(Dənizin sahili. Dalğalar şahə qalxıb, balıqçının qayığı və əşyaları yoxa çıxıb.)

Balıqçı:

Başıma gəlibdir qəribə bir iş,
Bu necə taledir, bu necə gərdir?
Allah qurbanların verməmiş bu il,
Yoxsul balıqçını etməyin zəlil.
Dalğalar, dadıma çatın, nə olar!
Mənim də payıma düşən qismət var.
Tanrılar yığışib gəlsin köməyə,
Çox dərdim, azarım vardır deməyə.
Çapır Afrodita, gəlir Poseydon,
Bəlkə, kədərimə qoyulacaq son.
Amma tanrılardan gizlənim gərək,
Dalğa da yatıbdır, əsməyir külək.

(Qayanın arxasında gizlənir.)

İKİNCİ SƏHNƏ

(Dənizdən dənizlər padşahı Poseydon çıxır, Afrodita isə səmadan enir. Onlar sahildə görüşürlər.)

Afrodita:

Poseydon, nə gözəl rəngli dünyan var,
Xoşbəxtdir qonağın, dostun olanlar.
Tezliklə olacaq "Tanrılar balı",
Qoy olsun hüsnündən hər bir kəs halı.

Poseydon:

Heç nə soldurmayıb bu gülər üzü,
Hamıdan gözəlsən, əzizim, düzü.
Gün-gündən daha da gözəlləşirsən,
Son zamanlar sən çox bəzənirsən.

Afrodita:

Balda gözəl olmaq istəyirəm mən,
Bunun öhdəsindən tək sən gələrsən.

Poseydon:

Bu mənim əlimdə çətin iş deyil,
Olmayacaq balda səndən gözəli!

(Poseydon gözləri ilə nəyisə arayır, qafildən qayaya sarı gəlir, qayaya çatmamış əyilib yerdən balıqqulağı götürür və ovucunda əzib toz halına salır.)

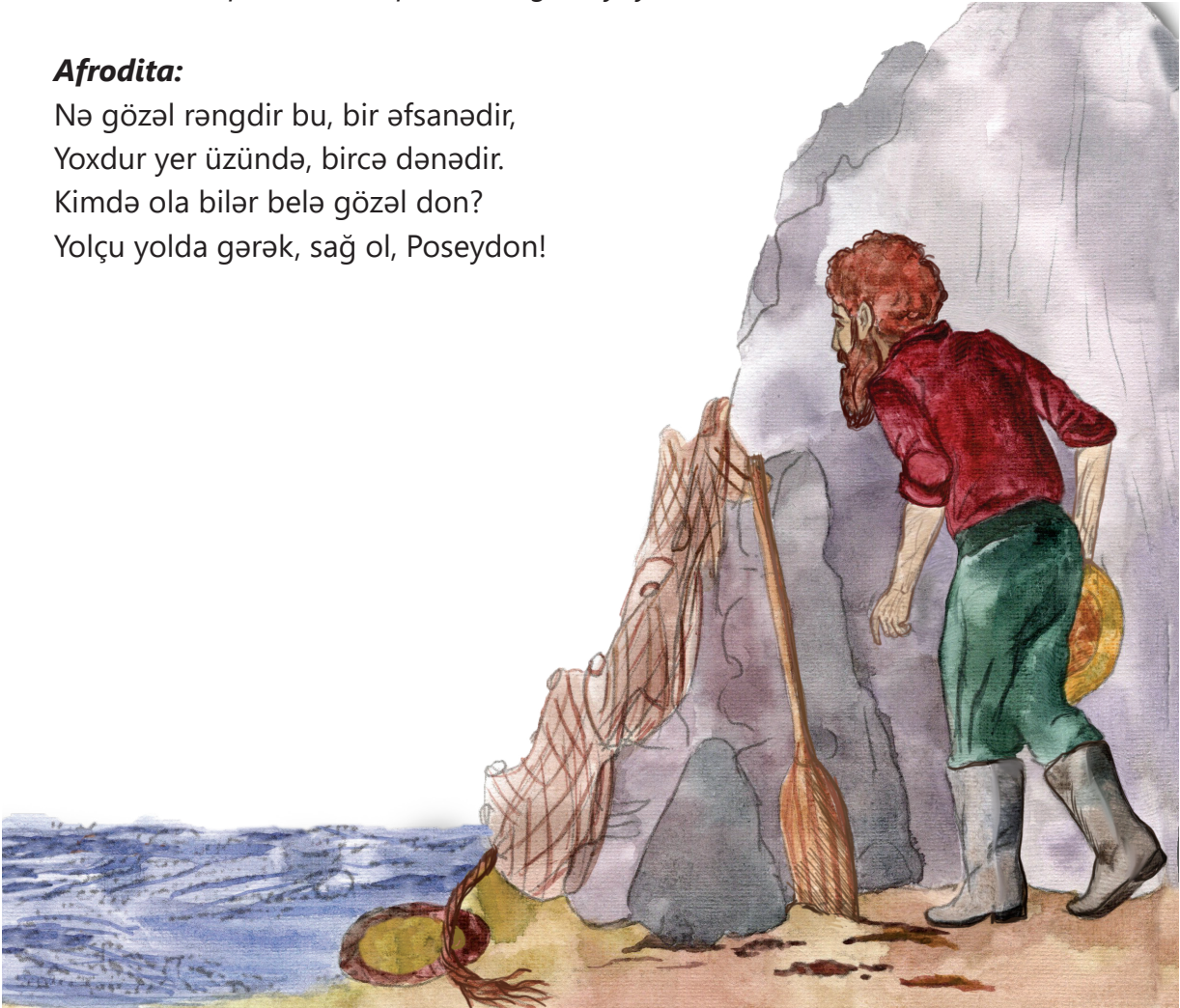
Poseydon:

Ver mənə pallanı, əzizim, tez ol,
Bir bax, gözəliyə açılıbdır yol.

(Afroditadan pallanı alıb qırmızı rəngə boyayır.)

Afrodita:

Nə gözəl rəngdir bu, bir əfsanədir,
Yoxdur yer üzündə, bircə dənədir.
Kimdə ola bilər belə gözəl don?
Yolçu yolda gərək, sağ ol, Poseydon!

ÜÇÜNCÜ SƏHNƏ

(Afrodita və Poseydon vidalaşrlar. Afrodita səmaya qalxır, dənizlər padşahı Poseydon isə dənizə qayıdır.)

Balıqçı:

Sirre bax, sehrə bax, təsadüfə bax!
Mən isə söyürdüm tufanı, axmaq.

(Balıqqulağları götürüb, əzməyə bir şey axtarır.)

Balıqqulağını əzmək gərəkdir.
Bu ki, var-dövlətdir, bu ki, çərəkdir!

(Balıqqulağını əzir, su ilə qarışdırıb qırmızı rəng alır. Allaha şükür edir, dəniz suyunu öpür, sevincindən atılıb-düşür, balıqqulağını sığallayır.)

Balıqçı:

Tanrılar, qurbanlar verəcəyəm mən,
Bu sirri bilməsin hər yoldan ötən.
Sevincdən qəlbimdə kədərə yer yox,
Necə də sevirəm dənizi mən çox.

(Balıqçı dənizlə vidalaşıb kənddəki dükana qaçır, çoxlu ağ parça alır. Yenidən dənizin sahilinə dönür. Balıqqulağları yığıb toz halına salır. Aldığı parçanın hamısını al rəngə boyayır. Al rəngli parçanı götürüb saraya üz tutur.)

DÖRDÜNCÜ SƏHNƏ

Balıqçı: Məni tez saraya buraxın, haydı.

Nökər 1: Bu nə qışqırıqdı, bu nə haraydı?

Nökər 2: Bu, bir dilənçiyə, yoxsula taydı.

Nökər 1: Dəhşət, səfilliyə, nadanlığa bax!

Nökər 2: Saraya soxulmaq istəyir axmaq.

Balıqçı: Saraya hədiyyə aparıram mən,
Böyük İmperator alıb, olsun şən.

Nökər 2: Bunu əvvəlcədən deyəydin gərək.

Nökər 1: Buyur, gəl içəri, addımla görək.

*(Nökərlər balıqçını imperatorun yanına buraxırlar.
Qızlar rəqs edir, gözəl musiqi sədaları ucalır.)*

Balıqçı:

Hökmdar, sənindir bu innabı rəng!

İmperator:

Bu nə gözəllikdir, bu necə ahəng!
Bu gündən kasıblıq sənə yad olsun,
Qəlbin rahat olsun, könlün şad olsun.
Bu rəng hakimiyyət rəngi seçilsin,
Bunun şərəfinə sağlıq deyilsin!

Aparıcı:

Rəngdən-rəngə düşüb, dəyişib həyat,
İllər ötüşübdür, yaş keçib heyhat.
İnsan köçüb gedib, qalıbdır izi
Həyatda iz qoymaq yaşadır bizi!

(Yunan rəqsi "Sirtaki" ifa olunur.)

– Nənəcan, sən bunun hamısını əzbər danışdın, sənə nə gözəl yaddaşın varmış. Çox maraqlı nağıldır.

– O zaman səhnədə mən Afrodita, baban isə Poseydon rolunu oynamışdıq.

– Ay nənə, siz babamla bir sinifdə oxumusunuz?

– Hə, biz babanla məktəbdə tanış olmuşuq.

– Bəs kasıb adamlar qırmızı don geyinə bilməzlər?

– Niyə ki, mənim əziz balam, geyinə bilərlər. Udilərdə təzəbəylə Xaşbabaya qırmızı yaylıq hədiyyə etmək, gəlinin cehizini isə qırmızı lentlə bağlamaq adəti lap qədim zamanlardan var. Beləcə, nənə ilə nəvə bəzənib-düzənib, keçmişin adətlərini xatırlayaraq toya yollandılar.

DƏRZİ QADIN VƏ BƏRBƏR

Musiqiçilər böyük həvəslə qaval və qarmonda "Vağzalı"nı ifa edirdilər. Rəqslərdən ən geniş yayılanı qədim və milli Azərbaycan rəqsi olan "Uzundərə"dir. Bu qədim rəqsimizi də düşmənlərimiz mənimsəməyə çalışırlar. Bakı şəhərinin yaxınlığında yerləşən Qobustan qayalarının üzərində təqribən 15 min il bundan əvvəl təsvir olunan "Yallı" rəqsi də udlərdə məşhurdur.

– Deyəsən, bir az gecikmişik. Budur, artıq gəlinin cehizlərini həyəət çıxarıblar, – nənə dedi.

Qırmızı süfrə ilə örtülmüş masanın üstündə qırmızı lentlə bağlanmış çoxlu qutu vardı. Qutuların yanında balaca uşaqlar oturmuşdular.

– Ay nənə, olar ki, mən də uşaqlarla birgə gəlinin cehizlərinin yanında dayanım?

Bu zaman qız evindən olan bir nəfər qırmızı bantlı ələk gətirib təzəbəyin atasına uzatdı. Bəyin atası ələyin içinə pul qoydu. Ələk əldən-ələ keçdi və hamı onun içinə pul atdı. Sonra ələyi uşaqlar dayanan tərəfə gətirdilər və hər uşağa onun içindən bir manat pul verdilər. Yalnız bundan sonra "Vağzalı" musiqisinin sədaları altında gəlin rəfiqələri ilə həyəət çıxdı. Gəlinin anası təzəbəyin boynuna, Xaşbabanın da sağ qoluna qırmızı yaylıq bağladı. Musiqiçilər "Esmira" mahnısını ifa edirdilər. Müğənni bu mahnını çox gözəl oxudu. Gəlinin cehizini təzəbəyin evinə gedən maşına yüklədilər. Hamı bəylə gəlinin atasını təbrik etdi və maşına oturub bəyin evinə yollandı. Xoşbəxt bəylə gəlin alqışlarla "Vağzalı" musiqisinin sədaları altında gəlin maşınına mindilər.

– Ay nənə, biz də bəy evinə gedəcəyik?

– Ayan, biz bəy evinə sabah gedəcəyik. Bizim Nic kəndində toy üç gün davam edir.

Ayan ona verilən bir manatı bərk-bərk ovucunda sıxaraq nənəsi ilə evə qayıtdı.

– Nənəcan, gəlinin çox gözəl donu vardı. Təzəbəyin də saç qəşəng daranmışdı!

– Donu kənddəki dərzi qadın tikib. Bizim kənddə əvvəllər çox mahir bir dərzi qadın yaşayırdı – Zoya Qanqalova. Azərbaycan "Udi ocağı" adlı Tarixi-etnoqrafiya park-muzeyində onun mumdan düzəldilmiş fiquru var.

Bizim adətlərə görə, təzəbəyin adamları ilə birlikdə dərzi qadın da gəlin evinə gedir. Onlar gəlin evinə özləri ilə gözəl parçalar aparır və gəlinin ölçülərini götürüb onun üçün milli udi donu tikirlər. Bu ənənə azərbaycanlılarda da var. Buna "paltarbiçdi" deyirlər.

– Ay nənə, bəs mənim üçün də dərzi gələcək? – Ayan soruşdu.

– Əlbəttə, istəsən lap sabah çağıraram sənə təzə paltar tikdirərik. Sənin xoşuna gələn təzəbəyin saç düzümü isə bərbər Roman Qanqalovun əl işidi. Adətə görə, onu təzəbəyin evinə Xaşbaba gətirir və muştuluq alır. Muzeydə həm də Zoya Qanqalovanın qardaşı bərbər Vladimirin mumdan düzəldilmiş fiquru da var. Bərbər Roman Qanqalov məşhur bərbər Vladimir Qanqalovun nəvəsidir.

– Nənəcan, bəs kasıblara qırmızı don geyinməyə kim icazə verib?

– Günlərin bir günü Şərq ölkəsinin padşahı qəribə bir yuxu görür.

İNNABI RƏNG (PYES)

(Şah istirahət edir, nəğmə dinləyir və yuxuya gedir. Ayılanda vəzirə əmr edir ki, münəccimi çağırınsın.)

Şah:

Çağır münəccimi, gəlsin saraya,
Bəlkə, dərman bilə o bu yuxuya.

(Vəzir mücrüdən kitabı verir.)

Münəccim:

De, şahım, dərbinə tapaq əlacı,
Yozumu olsa da, nə qədər acı.

Şah:

Bu gecə rüyada bir gözəl gördüm,
Bənizi təzə-tər çiçək kimiydi.
Donunu tonqalda yandırırıldı,
Alovlar içində ləçək kimiydi.
Qara gözlərində vardı yalvarış,
Alov millənmişdi göyə beş qarış.
O yerdə çiçəkli ağac da vardı,
Ağac da od tutub sanki yanırdı.
Çapırdı qırmızı atlı bir çapar,
Kim görsə, qəlbində həyəcan artar.
Qızın ətrafında çoxlu insanlar,
Əl-ələ bir halay qurmuşdu onlar.
Münəccim, tez elə, yoz bu yuxumu,
Çıxart ürəyimdən bütün qorxumu.

Münəccim:

Şahım, baş əyirəm önündə sənin,
Olmasın cahanda heç bir düşmənin.
Sənin sirlə yuxun – bir ip yumağı,
Mənə buyurmusan onu yozmağı.

Gördüyün o gözəl, çiçək kimi tər,
Ay kimi bənizi olan bir dilbər
Bir gəncə ürəkdən, qəlbdən vurulub,
Büllur bulaq kimi axıb, durulub.
Görüşə gedəndə, geyib qırmızı,
Bu rəng al çiçəyə döndərib qızı.
Şah, hər yoldan keçən geyinməz al don,
Şah, varlılar buna çoxdan qoyub son.
Cəza olsun deyə, tonqal çatılıb,
Qızın al paltarı oda atılıb.
Tonqal işarədir yetişən yazə,
Qırmızı atlı da toya, muraza.

Şah:

Onda əmr edirəm bu gündən belə,
Qırmızı xonçalar paylansın elə.
Kəlağayı örtüb, şərbət içsinlər,
Kasıb gəlinlər də al geyinsinlər.

Vəzir:

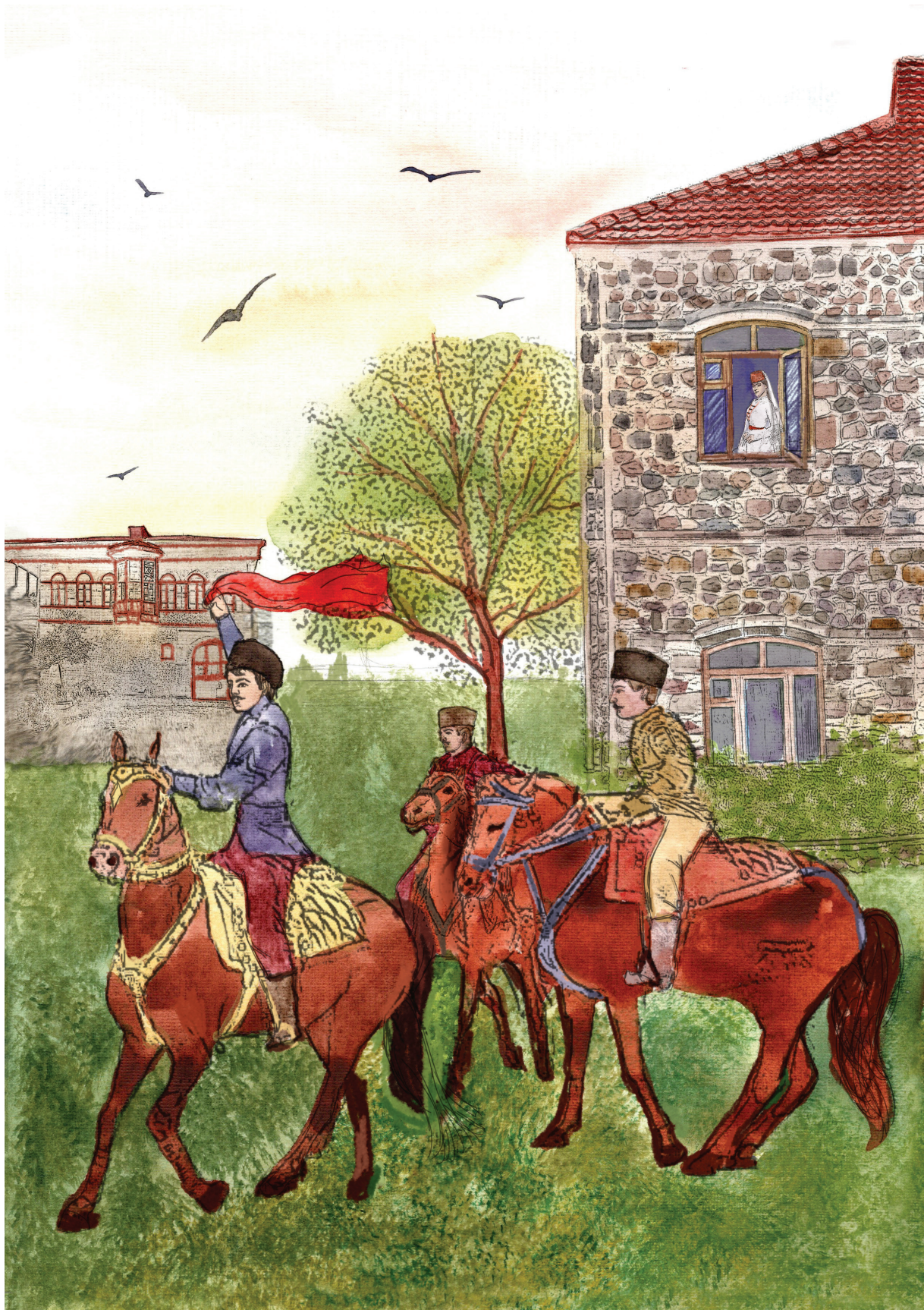
Nə gözəl yuxudur, şahım, nə gözəl,
Qırmızı geyinsin hər köçən gözəl!

– Ay nənə, nə gözəl nağıldır. İndi azərbaycanlı gəlinin nə üçün qırmızı don geyindiği və cehizinin niyə qırmızı lentlə bağlandığı mənə aydın oldu.

– Bilirsən, Ayan, Şuşa şəhərində toy günü at yarışları keçirilir. Gəlin çaparlara pəncərədən öz qırmızı əl yaylığını atır. Atlılardan biri cəld tərpanib onu tutur və hamıdan qabaqda finişə çatır. Yaylığı gətirdiyinə görə ona çoxlu qiymətli hədiyyələr verirlər.

– Qırmızı rənglə bağlı nə gözəl adətlər varmış. Nənəcan, mən mütləq toy günü qırmızı don geyinəcəyəm.

– Hələ sənə bu barədə düşünmək tezdir. Amma qırmızı rəngdə milli udi donu biz mütləq sənə üçün tikdirərik, – nənə ürəkdən gülərək nəvəsini öpüb dedi.

ESMİRƏ

- Nənəcan, sən hansı mahnıları sevirsən?
- Mənim çox mahnıdan xoşum gəlir, amma bir "Esmira" mahnısı var, o lap ürəyimə yatır. Bu mahnı bizim kənddə yaşayan xəstə bir qıza həsr olunub. Müğənni Zeynəb Xanlarovanın ifasında bu mahnını mən daha çox bəyəniyəm.
- Nənəcan, bəs o qız indi yaşayır?
- Ayan, o indi Ayda yaşayır. Azərbaycan uşaqlarının Esmiraya ünvanladığı məktublar indi muzeydə saxlanılır.
- Ay nənə, bəs bu muzey harada yerləşir?
- Mən bu muzey haqqında sənə danışmışam. Azərbaycan "Udi ocağı" adlı Tarixi-etnoqrafik park-muzeyi XVII əsrdə tikilmiş və Qanqalovlar nəslinə aid olan malikanədə yerləşən Müqəddəs Yelisey (Çotari) kilsəsinin yaxınlığındadır. XIX əsrdə udiyə öz kilsələrində ibadət etməyə qadağa qoyulduğu zamanlarda, yerli rəvayətə görə, keşiş David Qanqalov erməni kilsəsindən ayrılaraq öz evində alban ibadətگاهی təşkil edir. 2017-ci ildə onun evində muzey yaradılır. Muzeyə emalatxanalar, su quyusu, kiçik bulaq, içində bol balığı olan göl və bir sıra kiçik tikililər daxildir. Binanın içində və həyətdə müxtəlif məişət əşyaları, cürbəcür təsərrüfat alətləri, sənədlər, kitablar, bəzək əşyaları, qədim paltarlar, mebel, ev əşyaları və udiyənin gündəlik həyatı ilə bağlı başqa eksponatlar saxlanılır. Udiyədə ocaqlara – müqəddəs yerlərə ("Komrat ocağı", "Yalovlutəpin ocağı", "Bulun ocağı") sitayiş etmək adəti var. Əvvəllər bu yerlərdə insanlar şam yandırırdılar. "Komrat ocağı" indi həm xristianların, həm də müsəlmanların ziyarət yeridir.
- Ay nənə, bəs udiyəni erməniləşdirmək istəyirdilər?
- Udiyəyə öz dilini, dinini və mədəniyyətini unutturmaq üçün erməni kilsələrində erməni dilində ibadət etməyə, soyadlarımızı da "yan" sonluğu ilə qurtaran erməni soyadlarına dəyişməyə məcbur etdilər. Bu, ermənilərə udiyənin qədim tarixi və dini irsini mənim-səmək, torpaqlarına yiyələnmək üçün lazım idi.
- Bu heç düzgün deyil, mənim atam bununla qəti razı olmazdı.
- Azərbaycan "Udi ocağı" muzeyində Qanqalovlar ailəsinin qohumlarından biri olan Esmira Qanqalovaya ünvanlanmış bir çox məktub vitrini var. Bu qız əlil arabasında hərəkət edirdi. 13 yaşında onun xəstəliyi ağırlaşdı və o, məktəbə gedə bilmədi. Esmira kitab oxumağı hədsiz sevdiyi üçün çox arzulayırdı ki, böyük kitabxanası olsun. O, "Azərbaycan gəncləri" qəzetinin redaksiyasına məktub yazıb öz arzusunu bildirdi. Jurnalistlər məktubu mətbuatda dərc etdilər və bir neçə gündən sonra qız onun acı taleyinə biganə qalmayan insanlardan yüzlərlə məktub və içi kitablarla dolu bağlamalar almağa başladı.

– Ay nənə, mən çox istəyirəm Esmiraya göndərilən o məktubları oxuyum. Bir də, xahiş edirəm ki, onun mahnısını mənə oxuyasan.

– Cavanlıqda mən bu mahnını məktəbdə keçirilən tədbirlərdə çox oxuyardım. Gözlə, yadıma salım.

Nənə mahnını oxumağa başladı. Ayan da nənəsi ilə birlikdə onun nəqəratını təkrar edirdi. O, bu mahnını dinləyəndən sonra daha çox sevdi, çünki artıq mahnının kimə və nə üçün həsr olunduğunu bilirdi.

GÖYƏRÇİN

“Vətən müharibəsi” adlanan İkinci Qarabağ müharibəsi 2020-ci ilin sentyabr ayının 27-də başlayıb noyabr ayının 10-da başa çatdı. Bu müharibə düz 6 həftə – 44 gün davam etdi. Ermənilər əsrlər boyu öz qonşularına qarşı təcavüzkar mövqə tutmuşlar. Təxminən otuz il ərzində onlar Qarabağı qeyri-qanuni olaraq işğal etmiş, bu səfalı diyarın şəhər və kəndlərini, məscidlərini, pravoslav kilsələrini və təbiətini viran qoymuşlar. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti – Ali Baş Komandan İlham Əliyevin başçılıq etdiyi Müzəffər Ordumuz bu müharibədə Qələbə çaldı və erməni təcavüzkarlarının dərslərini verərək Qarabağı, onun dilbər guşəsi olan Şuşanı azğın düşmənlərdən azad etdi.

Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin üç minə yaxın hərbiçisi və dinc əhali bu Vətən müharibəsində şəhid oldular.

Hərbi hospitalda müharibədən öz nəsibini almış yaralı bir əsgər yatırdı. O, kontuziyalı olduğu üçün özü haqqında heç bir şey xatırlamırdı. Sifəti tanınmaz hala düşmüş əsgərin üstündən heç bir sənəd çıxmıdığı üçün onun haqqında məlumat əldə etmək mümkün olmamışdı. Hərbi hospitalda hamı ona sevgi və qayğı ilə yanaşırdı. Tibb bacısı İpək onu hər gün əlil arabasında hospitalın həyətinə gəzintiyə çıxarırdı.

– İpək, mənə tək burax, mənə heç nə olmaz, – yaralı əsgər tibb bacısından xahiş edirdi.

– Bəs birdən yıxılısan?

– Yox, yıxılmaram. Bir də mən burada tək deyiləm axı...

Onun özünü tək saymamağının səbəbi həyəətə uçuşub gələn göyərçinlər idi. Bir diribaş göyərçin onun lap ayaqlarının altına qonurdu və əsgər quşu öz ovcunda yedirdirdi. Göyərçin buğdanı dənələyəndən sonra uçub kənardan əsgəri müşahidə edirdi. Dostluqdan başqa onların arasında özünəməxsus bir doğmalılıq yaranmışdı. Vaxt keçir, amma əsgərin yaddaşı özünə qayıtmırdı. Onu televiziyada da göstərmişdilər, haqqında qəzetlərdə də yazmışdılar, amma heç bir səs-soraq yox idi. Havalar soyduğu üçün İpək artıq əsgəri həyəətə çıxara bilmirdi. Əsgər göyərçin üçün çox darıxırdı. Günlərin birində o, göyərçinin pəncərənin qabağında oturub diqqətlə otağa nəzər saldığını gördü.

– İpək, tez ol, pəncərəni aç, – əsgər xahiş etdi.

– Sənin üzündə yenidən əməliyyat ediblər, soyuqlaya bilərsən.

– Mənə heç nə olmaz, təmiz hava ancaq xeyrimədir.

İpəyin pəncərəni açmağı ilə göyərçinin içəri uçub əsgərin çiyinə qonmağı bir oldu. Xəstəxanada hər kəs göyərçinlə əsgərin dostluğundan xəbərdar idi. Tibb bacısı göyərçin üçün hər gün arpa və buğda dənə gətirirdi, çünki özü də bu quşa möhkəm bağlanmışdı.

– İpək, mənim yanıma heç kim gəlmir. Üzümdən yaralandığım üçün məni heç kəs tanımır, heç mən özüm də öz üzümü yadıma sala bilmirəm, birçə göyərçindi məni tanıyan. Necə düşünürsən, bəlkə, o məni çoxdan tanıyır?

İpək əsgərin dediklərinə cavab tapa bilmirdi. Əsgərin isə xəyalında belə bir fikir dolaşırdı ki, bəlkə nə vaxtsa, o öz həyətlərində göyərçinlər saxlayırmış və indi onlardan biri onu axtarıb tapıb. Çox fikirləşmədən o, kiçik bir məktub yazdı və göyərçinin ayağına bağlayıb söylədi:

Uç, qalx göyə göyərçinim,
Məktubu çatdır yurduma.
Ver məktubu sən anama.

Əsgər göyərçinin dimdiyindən öpüb onu pəncərədən havaya buraxdı. Göyərçin qanad açıb göydə yox oldu. Bir müddət göyərçindən səs-səmir çıxmadı. Günlərin bir günü hospitala cavan bir qız gəldi.

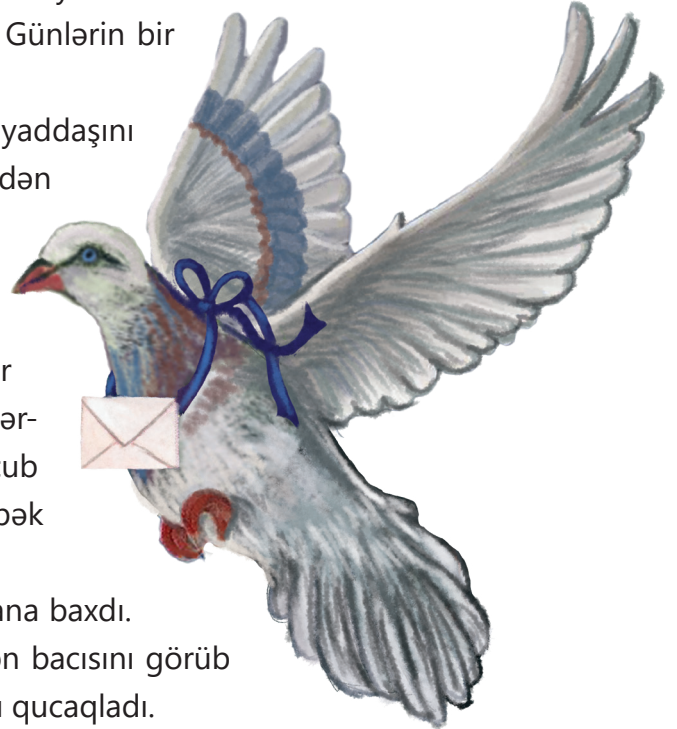
– Zəhmət olmasa, mənə deyərdiniz, sizdə yaddaşını itirmiş xəstə var? – qız qeydiyyat şöbəsindən soruşdu.

Hamı bir ağızdan: “Bəli, bəli var” – deyərək sevincək qıza palatanın nömrəsini dedilər. Bu zaman hələ tam sağalmamış əsgər pəncərənin qabağında dayanıb dostu göyərçini gözləyirdi. Həmin gün göyərçin də uçub gəlmişdi, amma ayağında məktub yox idi. İpək bir qızla palataya daxil oldu.

Qız salamlayıb diqqətlə qarşısındakı oğlana baxdı. Əsgərin üzü ona tanış gəlmirdi. Əsgər birdən bacısını görüb sevinclə, – Ayla, Ayla, bu sənsən? – deyib onu qucaqladı.

Hospitalın bütün işçiləri sevincdən ağlayırdı, çünki Ayla əsgərin bacısı idi. Qardaşla bacı çox erkən yaşlarından valideynlərini itirmişdilər və onları nənəsi böyütmüşdü. İkinci Qarabağ müharibəsi başlananda əsgər könüllü cəbhəyə yollanmış və orada itkin düşmüşdü. Vəfalı göyərçin əsgərin evini tapmış, məktubu onun bacısına çatdırmışdı. Əsgərin üzü tanınmaz dərəcədə dəyişsə də, onun səsi və yerişi dəyişməmişdi. Onun yaddaşı bacısını görəndən sonra bir qədər özünə qayıtmışdı. Əsgər həyətlərində saxlayıb bəslədiyi balaca göyərçini də tanıdı.

Bax, beləcə, sədaqətli dostu sahibinin ona etdiyi yaxşılığın əvəzini qaytardı. Hamı xoşbəxt idi. Əsgər, bacısı Ayla və göyərçin birlikdə öz doğma kəndlərinə qayıtdılar.

HÖRÜMÇƏK TORUNDAN TOXUNMUŞ DON (NAĞIL)

Ayan qəribə bir yuxu görmüşdü. Babası ona yuxuda sehrbaz hörümçəyin üzərinə Ayın gümüşü işığı düşmüş, içinə səhər şəhi və qızılı novruzgülünün ətri hopmuş hörümçək torundan toxuduğu don və almaz "Ay daşı" ilə bəzədilmiş tac haqqında nağıl danışmışdı. O, həm də qeyd etmişdi ki, tacın daşının parıltısı məkrli və başqalarının torpağına, var-dövlətinə göz dikən insanları öldürür.

– Babacan, mən almaz "Ay daşı" tacını və hörümçək torundan toxunmuş donu geyinmək istəyirəm. Sən bilirsən, indi bu don haradadır?

– Bu sehrli don şahın xəzinəsində saxlanılır. Gözətçilər onu gecə-gündüz qoruyurlar. Paltar ağlagəlməz dərəcədə böyük gücə malikdir.

– Mən çox istərdim ki, onu əynimə geyinim və düşmənlərimizi məhv edim.

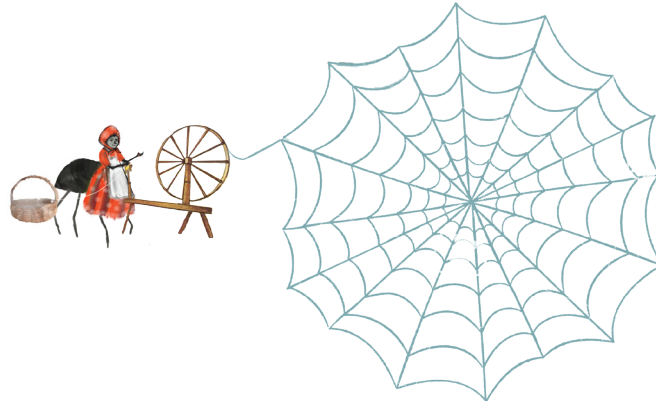
– Onda Bahar ölkəsinə yollan, orada hər şey sənə aydın olar.

Birdən-birə Ayan özünü meşədə gördü. Yuxudan tam ayılmaq üçün o, bənövşə çiçəklərinin şəhi ilə əl-üzünü yumaq qərarına gəldi. Ayan öz əksini şəh damlasında görəndə qeyri-ixtiyari olaraq səksəndi. Şeh damlasından Ayana oxşayan gözəl bir qızılgül baxırdı. Çiçəklər başlarını qaldırıb onu salamladılar. Amma onlar Ayanı nədənsə "Güllər pərisi" deyə çağırırdılar. Boğucu tüstünün iyi ətrafı bürümüş, göyün üzü qara pərdə ilə örtülmüşdü.

"Yanğın, meşə yanır," – Ayan fikirləşdi. Görünür güllər də buna görə ona müraciət etmişdilər.

Onun başının üstündə arılar dövrə vurmağa başladılar:

– Güllər Pərisi, səni Bahar çağırır. Dəhşətli hadisə baş verib. Nankor düşmən meşələrimizi, dağlarımızı zəbt edib. O, çox məkrlidir. Yoluna çıxan hər nə varsa od vurub yandırır. Arı pətəklərimizi dağıdır, bütün canlıları gözəgörünməz odlu qılıncı ilə məhv edir.

HÖRÜMÇƏK TORUNDAN TOXUNMUŞ DON

(PYES)

BİRİNCİ SƏHNƏ

Çiçəklər:

Çiçəklər deyir, Bahar!
Sabahın xeyir, Bahar!
Çıxdı Günəş, batdı Ay.

Bahar:

Pis yuxu gördüm, haray!

(Baharın gördüyü qorxulu yuxunun xəbəri meşəyə yayılır. Bu xəbəri eşidən quşlar və heyvanlar Baharın ətrafına yığışırlar.)

Quşlar:

Kölgələndi Günəş, bax,
İndi gecə olacaq?

Bahar:

Gələn qara buluddu,
Günəşi kölgə uddu!

Qızılı novruzgülü:

Günəş olmayan yerdə
Əbədi buzlaqlar var.
Niyə Günəşsiz qaldı
İşıqlı, nurlu diyar?

Qaranquş:

Səbəbini, sirrini,
Bu işin bilər arı.
Qarnı balla doludur,
Çox sevir o, Baharı.

Bahar:

Planetlər, ulduzlar
Tanışdır çoxdan mənə.
Çox dəyibdir düşmənin
Atdığı oxdan mənə.
Su nə üçün qaynayır?
Alov necə oynayır?
Nədəndir dəmir və daş
Yaxşı bilirəm, qardaş!

Qaranquş:

Gəzdi xəbər dünyanı,
Bəs cavab verən hanı?

Arılar:

Bir azca gəlin yaxın,
O gümüş dağa baxın.
Düşmənin adı Qara,
Ayaması var – Ara.

Bənövşə:

Qarşısın alağ şərin,
Bu sirr dərindən dərin.

Bahar Arıya deyir:

Hanı bu ölkə, hanı?
Məhv eləyək Şeytanı!

Arı:

Budur sözün qisası,
Oxum alsın qisası!

Ana Arı:

Kimin ki çoxdur yaşı,
Yaxşı işləyir başı!
Çağırın, gəlsin hamı,
Məsləhət versin hamı.

Bahar:

Çağırın, gəlsin bayquş,
Ağıllı, müdrik o quş!
Güclü, qüvvətli aslan,
Çox qətiyyətli aslan!

Bayquş:

Eşitmişəm yuxunu,
Anlayıram qorxunu.

Bahar:

Məsləhət ver, göstər yol,
Düşmənlərdir sağ və sol.
Qara yaşayan dağdan,
Talisman alıb gələk.
Buzlaqları əridək,
Kölgəyə qalib gələk.

Bayquş:

Bu sirri açdı mənə
Ağıllı, müdrik qoca.
Saç-saqqalı ağappaq,
Boy-buxunu çox uca.
O qıracaq tilsimi,
Açacaqdır düyünü.
Gətirəcək elimə,
Obama toy-düyünü.

Bahar:

Tez elə bu sirri aç,
Dərdlərə qılaq əlac.
Mələklərlə birgə biz
Düşməni çökdürək diz.

Bayquş:

Şahın sarayındakı
Daş-qaşlı sandıqda var
Zərli sapla işlənmiş,
Gözəl biçimli paltar.
Gecəni sübhə kimi
Sandığı qoruyan var.
Yurdda nə güllə səsi,
Nə bir atəş duyan var.
Bu eldə yasəmənlər
Ətir saçır Baharda.
Dənizdən alov qalxır,
Belə Vətən var harda?

Bahar:

Könülləri kədərdən
Xilas etmək gərəkdir.
Bu sandığın dalınca
Mütləq getmək gərəkdir.
Harada Qara varsa,
Orada qorxu, zülm var.
Orada var göz yaşı,
Orada dərd, ölüm var.

Bayquş:

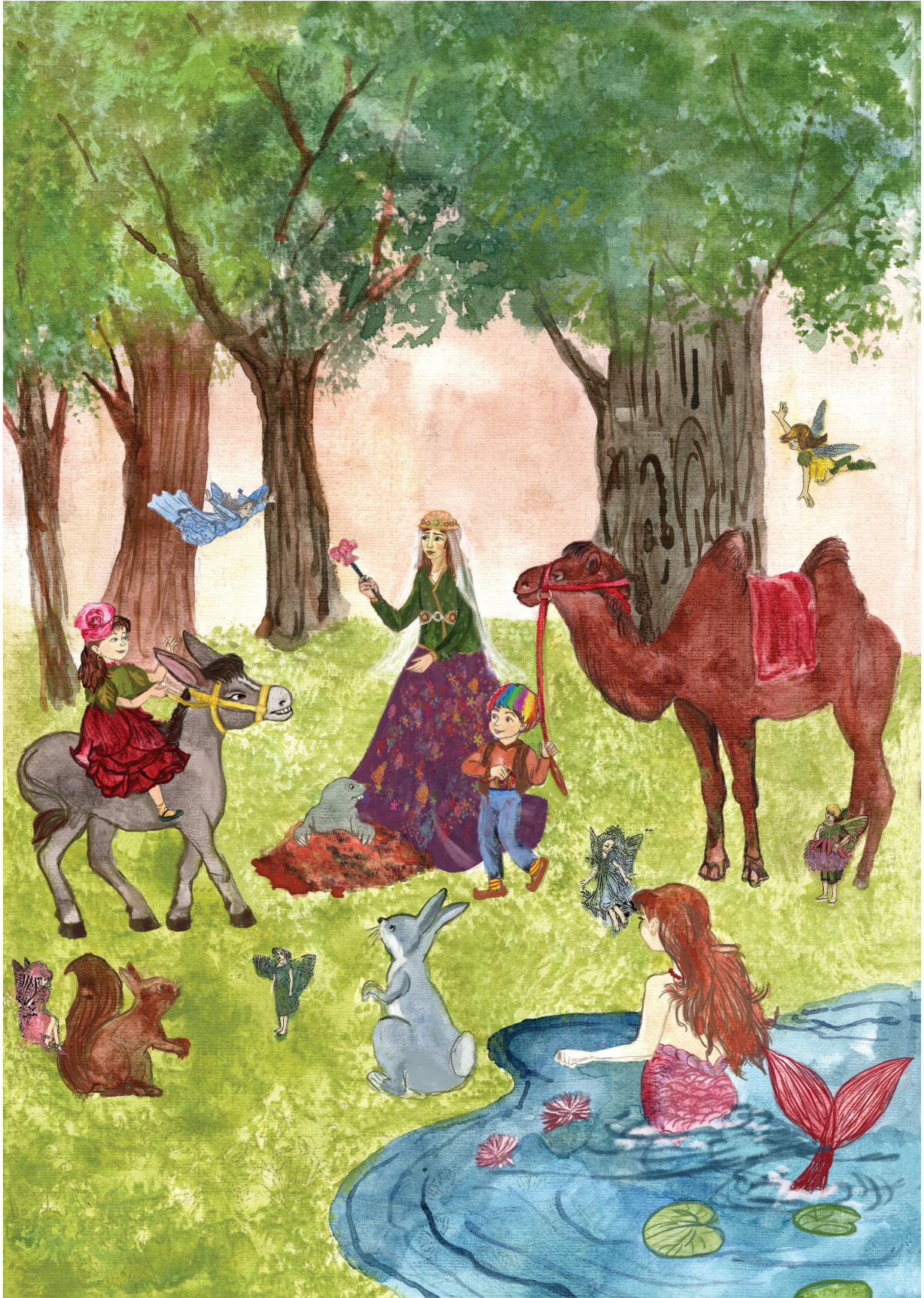
Yurdun şahı əmr edib.

Arı:

O əmrə müntəzirik.

Bayquş:

Yerinə yetirməyə,
Ağıllı baş gəzirik.
Şahın qızı, oğlu var,
Gələcək hökmdardır.

Onun cavab almalı
 Xeyli sualı vardır.
 Cavablandırın kəsi
 Çoxlu ənam gözləyir,
 Şahlar yalan danışmır,
 Söz deyəndə düz deyir.

(Hər il Odlar Yurdunda şahın əmri ilə yarışlar keçirilir. Bu yarışlara ölkənin bütün uşaqları dəvət olunur. Qaliblərin arzuları yerinə yetirilir. Amma şahzadə çox ağıllı olduğundan onun suallarına cavab tapan çox az olur. Şahın xəzinəsindəki qiymətli sandıqda hörümçək torundan toxunmuş paltar və müxtəlif sehrli əşyalar var.)

Bahar:

Dolaşmış bu yumağı,
 Açaq biz Bahar çağı.
 Çağıracaq arıları,
 Bir də ki, mələkləri.
 Qoy onlar təmizləsin
 Ürəkdən kədərləri.
 Hər heyvanı çevirib
 Bir uşaq etsin onlar.
 Paltarını gətirməkçün
 Səfərə getsin onlar.

*(Quşlar və arılar xeyirxah
 Mələklər ölkəsinə yollanırlar.
 Onlar tikanlı böyürtkənliklərdən
 keçib, xeyirxah mələkləri köməyə
 çağırmağıdır.)*

İKİNCİ SƏHNƏ

(Mələklər uçub meşəyə gəlirlər. Bahar məsləhətləşmək üçün onları ətrafına toplayır. Uşaqlara çevrilmiş heyvanlar və Ayan Odlar Yurduna yollanırlar.)

Meşə pərisi:

Yaxşı rəqqasdır dələ,
Həm də həssasdır dələ.

Təpə pərisi:

Dovşan saymaqda usta,
Nə tənbel, nə də asta.

Dəniz, göl, çay pərisi:

Heç vaxt qorxub çəkinmir
Su pərisi sualdan.
Onu gətirmişik biz,
Alıb mavi sulardan.

Dağ pərisi:

Qabaqda eşşək getsin,
Dağ yolların göstərsin.

Yeraltı dünyanın pərisi:

Yer altında köstəbək
Tikibdir yekə anbar.
Xəzinəni kim ondan
Yaxşı axtarıb tapar?!

Səhra pərisi:

Ən isti səhralarda
Yol yeriyan dəvədir.
Qəlbində xeyirxahlıq,
Belindəki gəbədir.

Güllər pərisi Ayan:

Mən dönüb qız olaram,
Parlaq ulduz olaram.

Külək pərisi:

Üfürərəm xalçaya,
Qalxar uşaqlar göyə.

Bahar:

Köstəbək, dovşan, dələ,
Yol bilən eşşək, dəvə,
Mələk və Su pərisi,
Budur işin gedişi.
Hazır olun səfərə,
Aiddir hər nəfərə.
Uğur əldə edin siz,
Sağ-salamat gedin siz.

(Uşaqlar uçan xalçanın üstündə oturlar. Külək pərisi xalçanı müşayiət edir. Uşaqlar Odlar Yurduna hörümçək torundan toxunmuş paltarı gətirməyə yollanırlar.)

ÜÇÜNCÜ SƏHNƏ

(Odlar Yurdu, şah sarayı. Sarayın ətrafına ölkənin hər yerindən gəlmiş savadlı uşaqlar toplaşblar. Yarışa hazırlıq gedir. Vəzir və saray əyanları uşaqları qarşılayırlar.)

Vəzir əyanlara:

Uçan xalçada gəlib,
Yeddi ağıllı uşaq.
Yeddi sözlü, söhbətli,
Dili nağıllı uşaq.
Tez zərli süfrə sərin,
Ayranlar olsun sərin.

(Zəng çalınır. Uşaqlar böyük zala keçirlər. Şah taxtda əyləşib. Onun hər tərəfində şahzadələr dayanıblar.)

Vəzir:

Ağıllı başlar gəlib,
Dostlar, yoldaşlar gəlib.
Sualları vermişik
Hərəyə ayrı zərfdə.
Qızlara qızılgüllər
Paylanıb hər tərəfdə.

Şah:

Uşaqlar fikirləşsin.

Birinci sual:

Bu arada qızların
Rəqslərinə baxaq biz.
Hərəsinin telinə
Bir qızılgül taxaq biz.
Ən yaxşı rəqqasənin
Hədiyyəsi məndədir.

(Musiqi səslənir. Üç qız rəqs edir: "Turac" rəqsi, A.S.Puşkinin nağılundan rəqs, "Nəlbəki" rəqsi)

Şahzadə:

Yaxşı rəqs edir dələ,
Süzür belədən-belə.

(iki qız suala cavab verə bilmir, qıza çevrilmiş dələ isə sualların üçünə də doğru cavab verir.)

Şahzadə:

Əldə tutulursa qab,
Bu rəqsin adını tap!

Qız (dələ):

Bu, "Nəlbəki" rəqsidir,
Nə yavaş, nə itidir.

Şahzadə:

Qumru quşuna bənzər
Quş var çölləri gəzər.

Qız (dələ):

Turac, çevrilib qıza,
Heyranam onda naza.

Şahzadə:

Hansı yazıçı tikib
Dələyə ev nağılda?
Kim deyər, kimdir ki, o,
Olub belə ağılda?

Qız (dələ):

Ağappaq qu quşunun
Ağ yelkəndir telləri.
Puşkinin nağılıdır,
Gəzir bütün elləri.

Şah:

Doğru cavab verirsən,
Qoy günlərin xoş olsun.
Budur sehrli yaylıq
Halal olsun, xoş olsun.
Sal başına, heç kəsin
Gözünə görünməzsən.
Bir toz hissəciyətk,
Uçarsan, sürünməzsən.

Şahzadə:

Əllərində qızılgül
Tutanlar cavab versin.

(Qızlar zərflərdən əşyaları çıxarıb, suallara cavab verirlər.)

1-ci qızılgül tutan qız:

Zərfimdə rəqəmli şam,
Şam yandırarlar axşam.
Uçuşar pərvanələr,
Alovçün divanələr.

Şah:

Kefim pozuldu, səhvdir
Cavabın, gözəl bala.
Düz cavab beyinlərdə,
Çox az-az gəzər, bala.

(Növbə gözləyən uşaqlar əl qaldırırlar.)

Oğlan (köstəbək):

Odlar Yurdunda Yerini
Altı "qara qızıl"dır.
Şam hər an bizə işiq
Vermək üçün lazımdır.
Zərfimdə rəqəmli şam,
Vaxt keçir səhər-axşam.

Şah:

Cavabına inandı,
Saray şamları yandı.

Şahzadə:

Əllərində qızılgül
Tutanlar cavab versin.

2-ci qızılgül tutan qız:

Zərfdə qızılgül ləçəyi,
Şair şeiri, quş lələyi.
Qırmızı qızılgülün
Ətrini çəkir bülbül.
Cəh-cəh vurur, uğrunda,
Göz yaşı tökür bülbül.
Şairlər ilham alıb,
Şeir yazır həvəslə.
Bülbül nəğmələr deyir
Mələhətli bir səslə.

Şahzadə:

Cavab aydın olmadı
Ətrafında durana.
Layiq deyil nə gülə,
Nə də cəh-cəh vurana.

Külək mələyi Ayana pıçıldayır:

Çox kasıb oğlan olub,
Vurulub gülə bülbül.
Şah qızının dərdindən
Dönübdür külə bülbül.
Qılıncı siyirib şah,
Onları ayıraraq şah!

Güllər pərisi Ayan:

Allahın hökmü ilə
Qızılgülə döndü qız.
Dağıldı böyük saray,

Oğlan bülbülə döndü,
Cəh-cəhi çəkdi haray.
Şah dönüb oldu tikan,
Vermədi ona aman.
Bülbülü tikan sancdı,
Qızılgül qana batdı.
Yarandı qırmızı gül,
Oxuyur ona bülbül!

Şah:

Söhbətin bülbüllərin,
Söhbətinə qarışdı.
Bu bəlalı aşıqlər
Eşq uğrunda yarışdı.

Şahzadə:

“Necə yaranıb insan?”
Sorulur zaman-zaman.

3-cü qızılgül tutan qız:

Mənim zərfində gil var.
Oğul arzulayanlar.
Gildən uşaq düzəltmək
Olub onların işi.
Bax, beləcə yaranıb
Dünyadakı ilk kişi.

Şahzadə qız:

Onda, bəs bizi deyin
Kim gətirib dünyaya?

İlmə:

“Əl səcdə” surəsində
7-ci ayə deyir:
– Palçıqdan yapıb, sonra
“Adəm” söylədi ona.
Sonra qabırğasından
Yarandı Həvva ana.
Analıq edə bildi,
Həvva bütün cahana!

Şah:

Çox kamil danışsən,
İnamla yarışsən.

Oğlan (dəvə):

Sandığımda var Quran,
Müəzzin verir Azan!
Təbliğ edir İslamı,
İslamı sevir hamı!

Şahzadə qız:

Al müqəddəs Qurani,
Dinini yaxşı tanı.
Allah yanında şirin
Olsun hər zaman yerin.

Münəccim:

Verim sənə məsləhət,
Qıl beş dəfə namazı,
Üzü qibləyə dayan,
Qoy Allah qalsın razı.

Şahzadə:

Əllərində qızılgül
Tutanlar cavab versin.

Qız (su pərisi)

İndi növbə mənədir,
Bildim zərfdəki nədir.
Qədim xaç, ot və üçdiş,
Çaxmaqdaşı, su imiş.
Su tanrısı Poseydon,
Dənizdə doğulubdur.
Əlindəki üçdişi,
Alovdan yoğrulubdur.
Su, od, yel, bir də torpaq,
Dörd əziz çərşənbədir.
Xaç isə albanlardan,
Bizə çatan mənəbərdir.

Varfolomeydən gəlib,
Çox müqəddəs dindəndir.
Bütün dinlərə hörmət,
İnsanın qəlbindədir.

Şahzadə:

Dillənsin zərfi açanlar.

Münəccim:

Üstündən arı uçanlar.

Oğlan (eşşək):

Bir parça şüşə vardır,
Bir tikə qənd sanki qardır.
Sanırsan dağ gümüşdür,
İşıldayır qar kimi,
Döşündə bir şəhər var,
Budaq üstə nar kimi.
Şəhərin adı Şuşa,
Suları büllur şüşə.
Dağı alıbdır Qara,
Ayaması var – Ara.

("Qarabağ şikəstəsi" və "Şuşanın dağları" mahnıları səslənir.)

Şahzadə:

Cavab qılincdan iti,
Xoş gəldi cəsəreti.

Oğlan (dovşan):

Zərfimdə vardır açar,
Köynək, qılinc və şeşpər.
Cavanşir Əli Pənah
Əşyalar onundur, şah.
Vətənimiz Qarabağ
Qara kölgə, yaşıl bağ.
Şahım, bizə et kömək,

Əzizdir xarıbülbül,
Yurduna sadıq bir gül.
Bizə lazımdır paltar,
Onda dərdə çarə var.

Şahzadə:

Ona aparın yol dar,
Amma buna əlac var.
Cavablarınız düzdür,
Sözümüz isə sözdür.

(Şahzadə atası, vəzir və bütün məclislə razılığa gəlib qərara alır ki, içində üzərinə Ayın gümüşü işığı düşmüş, içinə səhər şəhi və qızılı novruzgülünün ətri hopmuş hörümçək torundan toxunmuş donu və "Ay almazlı" tacı uçan xalçada gələn uşaqlara versinlər.)

Şah:

Ay kimi işıq saçar,
Sehrlidir bu paltar.
Sanırsan üzərində
Milyondan artıq şam var.
Tilsimləri qırar o,
Yolun bağlayar şərin,
Geyinsən, heç incitməz,
Həm rahatdır, həm sərin.

(Şahzadə oğlan və qız içində Ayın gümüşü işığı, səhər şəhi və qızılı novruzgüllərinin ətri hopdurulmuş hörümçək torundan toxunmuş donu suallara doğru cavab verən uşaqlara bağışlayırlar. Zəng səsi gəlir. Cəngi səslənir. Carçı yarışın qurtardığını elan edir. Vals səslənir. Üzeyir Hacıbəylinin uvertürası. Uşaqlar uçan xalçanın üstündə Baharın diyarına yollanırlar.)

DÖRDÜNCÜ SƏHNƏ

(Sehrlı meşə uşaqların yolunu gözləyir.)

Bahar:

Uğurunuz bayram oldu,
Meşəmiz işıqla doldu.

Bayquş:

Quruyub ağaclar, kollar,
Otları örtülüdür yollar.

Qaranquş:

Solub gülü Şuşanın,
Qalıb külü Şuşanın.
Külək dağıdıb onu,
Qara boyanıb donu.

Arılar:

Uşaqlarla biz uçarıq,
Düşməni də məhv edərik.

Bahar dələyə:

Qaranın çatıbdır sonu,
Yaylığı gey, öldür onu.

Bahar Çiçək pərisi Ayana:

Paltar işıq saçacaqdır,
Düşmən qorxub qaçacaqdır.

BEŞİNCİ SƏHNƏ

Başında almaz "Ay daşı"ndan tac və əynində hörümçək torundan toxunmuş gümüşü Ay işığı saçan donda Güllər pərisi Ayan, heyvanlar və arılar uçan xalçanın üstündə Buz dağına qaniçən düşmənin üzərində qələbə çalmağa yollanırlar. Gözəgörünməz sehrlı kəlağayıya bürünən uşaqlar Külək pərisinin köməyi ilə bir anın içində Buz dağında oldular.

Qaniçən Qara Ara:

Mən məkrli, güclüyəm,
Buz şafəq verir mənə,
İşiq saçır evimə.
Heç kimdən çəkinmirəm,
Ara, mən and içirəm,
Kim pozsa dincliyimi,
Onunla döyüşərəm,
Görünməz qılıncımla,
Başlarını üzərəm!

Bu an gözəgörünməz sehrlı kəlağayını üstündən atıb Güllər pərisi Ayan hörümçək torundan toxunmuş donunun gümüşü Ay işığının nuru və tacının işığı ilə hər tərəfi şafəqləndirdi. Düşmənlərin gözləri kor oldu. Bahar, heyvanlar və arılar Buz sarayına hücum çəkib onları məhv etdilər.

Qara Ara gözünü yumub-açana qədər bütün ordusu məhv edildi. Ayanın əynindəki hörümçək torundan toxunmuş şafəq saçan donun və tacın işıqları Ara ləqəbli qaniçən düşmən Qaranı yandırıb kül etdi. Onun buz bağlamış ürəyi əriyib qara gölməçənin suyuna qarışdı. Arılar Qaranın sarayındakıların üstünə şığıyıb onları öz neşətləri ilə sancdılar və müqəddəs Qarabağ torpaqlarından qovdular. Heyvanlar əsir düşmüş uşaqları qəfəsdən azad etdilər. Nəhayət ki, qələbə çalındı və bu torpaqlarda əmin-amanlıq bərqərar oldu. Sevinc tonqalları qalandı. Tonqalların ətrafında hamı "Yallı" getdi, bülbüllər cəh-cəh vurdu, çöllərdə novruzgülləri və xarıbülüllər çiçək açdı. Bu, Qələbənin, Baharın gəlişinin tonqalları idi. Və bütün Qarabağ qaçqınları öz yurd-yuvalarına, dədə-baba ocaqlarına qayıtdılar.

Bahar:

Burda hekayəm bitdi,
Dağdan saz səsi gəldi.
Bülbüllər oxur nəğmə,
Doğma yurdum, məskənim,
Yox səndən əziz mənə!

ATA NƏFƏSİ

Ayan yuxudan oyanıb gördüklərini düşündü: “Necə də gözəl yuxu idi!.. Müharibə bizim qələbəmizlə bitəcək və atam tezliklə qayıdacaq”. Ayanın atası Qarabağ müharibəsinə könüllü getmişdi. O, evə tez-tez zəng edə bilmirdi. Çünki müharibə zamanı internetdən istifadə etməyə və doğmalarına zəng vurmağa icazə verilmirdi. Bu da Ayanı çox kədərləndirirdi.

Ayan pandemiya səbəbi ilə məktəbə getmədiyi üçün anası onu Sənəm nənəsigilə gətirdi. Kənddə qızcıqazın əhvalı bir qədər açılır, sanki kədərini unudurdu.

Müharibəyə getməzdən əvvəl atası rəngbərəng, əlvan şarlar almış, doldurub qızına verib demişdi:

– Ayan, bu şarlar partlayana qədər mən sənin yanında olacağam.

Onlar nənəsigilə gedəndə Ayan bu şarları da özü ilə götürdü. Yolda təsadüfən şarlardan biri partladı. Ayan bütün yol boyu ağladı, çünki şarın içində atasının nəfəsi vardı.

– Axı mən sənə dedim ki, şarları Bakıda saxlayaq. Sən isə mənə qulaq asmadın. Sakitləş qızım, mən bu gün atanla danışmışam, o, sağ-salamatdır. Mingəçevir su anbarını qoruyur, ora cəbhə xəttindən xeyli uzaqdadır.

Kəndə gəldiklərindən bir neçə gün keçməsinə baxmayaraq, hələ də Ayanın atasından xəbər yox idi. Anası ilə nənəsi Ayan eşitməsin deyə, öz aralarında tez-tez pıçıldışırdılar.

Axşam düşən kimi bütün kənd televizor qarşısında oturub diqqətlə son xəbərlərə qulaq asırdı. Azərbaycanın Prezidenti və Müzəffər Ordumuzun Ali Baş Komandanı – Cənab İlham Əliyev hər gün televiziya ilə çıxış edərək Azərbaycan xalqına və bütün dünyaya cəbhədəki qələbələr haqqında xəbər verir və nitqini artıq ölkəmizin şüarına çevrilmiş “Qarabağ Azərbaycandır!” sözləri ilə bitirirdi. Bizim rəşadətli, şanlı Azərbaycan Ordumuz Qarabağın işğal edilmiş torpaqlarını geri qaytarırdı. Nic kəndindən də müharibəyə könüllü gedən oğullar var idi. Atari Vladimir, Çotari Dmitriy, Ceyranov Feliks, Vezirxoy Alfredo – hamısı Ayanın nənəsinin yaxın qonşuları idi. Prezidentin çıxışından sonra Ayan uşaqlarla birlikdə tez-tez həyətdə yığışb son xəbərləri müzakirə edir və onun “Paşinyan, nə oldu, bəs yol çəkirdin Cəbrayıla?” – sözlərini təkrar edib gülürdülər.

Ağbaş həmin gün bütün gecəni hürdü. Ayanın nənəsi də bundan şübhələnib, tülkü toyuqların dalınca gələr gümanı ilə bir neçə dəfə həyətdə boylandı. Amma sakitlik idi. Ağbaş isə hələ də hürməyə davam edirdi. Səhər tezdən qapı döyüldü. Qapını Ayanın anası açdı və həmin an onun ağlamaq səsi bütün evi bürüdü. Xəbəri eşidən nənə də hönkür-hönkür ağlamağa başladı. Ayan başa düşdü ki, nəyə bir bədbəxtlik baş verib və yuxulu-yuxulu yatağından sıçrayıb tələsik əynini geyindi. Həyətdə hərbi geyimli adamlar Ayanın atasının çantasını anasına verib onun itkin düşdüyünü və haqqında heç bir məlumatın olmadığını bildirdilər.

– Axı bu necə ola bilər? Mən iki gün əvvəl onunla danışmışam. O, Mingəçevirdə idi, – anası ağlaya-ağlaya deyirdi.

– Onu gecə, təcili olaraq Mingəçevirdən Şuşaya çağırıblar. Ətraf ərazilərə yaxşı bələd olduğu üçün Şuşa şəhərinin azad edilməsində iştirak edən xüsusi təyinatlı dəstələrə bələdçilik edib, sonra itkin düşüb. Hələ dəqiq bir məlumat yoxdur, – paqonlu hərbiçi cavab verdi.

Bütün qonşular Sənəm nənənin evində baş vermiş bu hadisədən xəbərdar oldular. Ailə yas içində idi. Pandemiyaya baxmayaraq qonşular Ayanın anasına və nənəsinə təsəlli verməyə gəlirdilər. Gələnlərin içərisində keçən dəfə onlara qonaq gələn qonşunun qonağı olan qız da vardı. Bu qız keçən dəfə gələndə Ayanın gəlinciyini icazəsiz götürmüşdü. Bu dəfə də o, gözdən yayınıb xəlvətcə Ayanın otağına girdi və bir qədər sonra əlində şarlarla geri qayıtdı. Ayan məyus halda anasına sığınmışdı. O, şarları görüb yerindən atılıb qıza tərəf qaçdı, lakin artıq gec idi, şarın biri partlamışdı. Qızın əlində birçə qırmızı şar qalmışdı. Ayan şarı qızın əlindən alıb qucaqlayaraq hönkür-hönkür ağlamağa başladı. Hamı həyəcan içində onu sakitləşdirməyə çalışırdı.

– Ağlama, Ayan, atan sağ-salamat geri qayıdacaq, – anası qonşulara şarların içində Ayanın atasının nəfəsinin olduğunu və cəbhəyə gedərkən qızına dediyi: “Ayan, bu şarlar partlayana qədər mən sənənin yanında olacağam!” – sözlərini söylədi. Bu sözləri eşidən hər kəs kövrəldi və onlar məzəmmətlə qonaq qıza baxdılar.

– Nə qədər ki, şarlardan heç olmasa biri mənimlədir, mən bilirəm, atam sağ-salamat qayıdacaq! – Ayan təkrar-təkrar söyləyirdi.

Beləcə, bir neçə gün keçdi... Ayan atasının nəfəsi olan sonuncu şarı göz bəbəyi kimi qoruyurdu. Axşam tərəfi kəndə sakitlik çökmüşdü. Birdən qonşulardan biri hay-küylə həyəətə girib sevincək Ayanın anasını səslədi:

– Gözün aydın olsun! Sənin ərin qayıtdı!

Ayanın anası tez şalı çiyinə atıb küçəyə qaçdı. Biraz keçmiş Ayanın anası və qolu sarıqlı atası həyəətə girdilər.

– Şükürlər olsun! Gözünüz Ayda olsun! Oğlunuz sağ-salamat qayıtdı.

Ayan atasını qucaqlayıb sevinclə deyirdi:

– Mən bilirdim, nə qədər ki, sənin nəfəsin mənimlədir, sən mütləq qayıdacaqsan!

DƏMİR ÇARPAYI

Oğlunun Qarabağ müharibəsində itkin düşməsi xəbəri Şəfiqə nənəgilin ailəsində göy gurultusu kimi çaxdı. Şəfiqə hər an oğlunun müharibədən sağ-salamat qayıtması xəbərini gözləyirdi. Amma vaxt keçmək bilmirdi ki, bilmirdi... Şəfiqə nənənin gözlərinə bir dəqiqə belə yuxu getmirdi. Ananın sağlamlığının qeydinə qalmaq və onu ağırlı xatirələrdən uzaqlaşdırmaq üçün qızları onu kəndə aparmaq qərarına gəldilər. Düşündülər ki, bəlkə kənddə nəvəsinin yanında və təmiz havada o özünü bir qədər yaxşı hiss edər.

Kənddəki evdə pəncərəsi bağçaya baxan yarıqaranlıq otağın küncündə Şəfiqə nənənin dəmir çarpayısı qoyulmuşdu. O, özünü xatırladığı gündən, bütün ömrü boyu bu yataqda yatmışdı. Qızları isə Şəfiqəyə bu dəmir çarpayının əvəzinə üzərində rahat yata və oturub televizora baxa biləcəyi yumşaq künc divanı aldılar. Dəmir çarpayını isə həyətdəki tut ağacının altına qoydular.

Bu gecə ilk dəfə idi ki, çarpayı ulduzlu səmanın altında tək qalmışdı. Artıq o öz füsunkar Şəfiqəsini və onunla birlikdə gözəl yuxular görməyəcəkdi. Çarpayının sehrli olduğunu heç kim bilmirdi.

"Mən artıq heç kimə lazım deyiləm. Çox təəssüf ki, mən daha öz sevimli sahibəmi görməyəcəyəm. İndi mən, sadəcə, bir dəmir yığınıyam," – çarpayı düşünürdü.

Səhər tezdən qızları Şəfiqəni kəndə gətirdilər. Həyəətə girəndə Şəfiqə öz çarpayısını həyətdə, tut ağacının altında gördü. "Oğluma layla çaldığım dəmir çarpayım", – Şəfiqə fikirləşdi.

Paslı çarpayının cırıltısı oğlunu yuxuya tez aparırdı. İllər necə də tez keçdi. Şəfiqə çarpayının kənarına oturub onun paslı yaylarını sıgalladı.

Çarpayı birdən silkələndi və sevincindən cırıldadı. Çarpayıda əyləşən gənc və gözəl Şəfiqə idi. Yaylarını güclə tərpedib çarpayı yenə cırıldadı: "Şəfiqə, Şəfiqə! Bu sənənsən? Sən qayıtmısan? Bilirsən, mən səni necə səbirsizliklə gözləyirdim?!"

Şəfiqə oğluna layla çaldığı günlərdəki kimi, çarpayıda sakit-sakit yellənməyə başladı. Uzun və yuxusuz gecələr, oğlunun itkin düşmə xəbəri onun bütün əhvalını dəyişmişdi. Bu yuxusuz gecələrdən sonra Şəfiqə ilk dəfə idi ki, gözlərini yumub bərk yuxuya getdi. Dəmir çarpayıda yellənmək necə də yüngül və xoş idi... Pəncərənin qarşısında – həyətdə yasəmən gülü bitirdi. Göyərçinlər damda quruldayır, ağacdələn durmadan ağacı taqqıldadırdı. Çarpayı Şəfiqənin gəlişindən o qədər sevinmişdi ki, qanad açıb səmaya uçdu. Şəfiqə yıxılmamaq üçün çarpayının tutacaqlarından yapışdı. Çarpayı lələk kimi yüngül idi. Səmada ağ buludların üzərində sanki qanad açdı.

– Çarpayı, gəl bir az da yuxarı qalxaq, – Şəfiqə xahiş etdi. Çarpayı sevincindən rıqqətə gəlib sürətini daha da artırdı. Buludlar sanki onların ayaqları altında qalmışdı.

– Çarpayı, bax bu mənim itim Qumaşdır. Gəl ona çataq. Qumaş! Qumaş! – Şəfiqə itini çağırırdı.

Qumaş onu tanıyıb çarpayının üzərinə atıldı.

– Qumaş, bilirsən, sən məni qoyub gedəndən sonra mən sənin üçün necə darıxırdım?! Qumaş sahibəsinin əllərini yalayıb qabaq ayaqlarını onun yanaqlarına sürtdü.

– Qumaş, buludların üstündəki bu əsgərlər kimdir?

– Onlar Qarabağ müharibəsinin şəhidləridir.

– Övlad itirmək necə də faciəlidir... Bəlkə, mənim də oğlum onların arasındadır, gəl onu birlikdə axtaraq.

Şəfiqə diqqətlə şəhidlərin üzünə baxaraq öz oğlunu axtarmağa başladı. Lakin övladı onların arasında yox idi.

– Yaxşı ki, elə onu burada tapmadım. Mənim oğlum sağdır və o, mütləq qayıdacaq!

Onlar irəli uçmağa davam etdilər. Külək də onlara yardımçı oldu. Aşağıda evlərin damları görünürdü. Şəfiqə çarpayıya dedi:

– Çarpayı, məni qızlarım axtaracaqlar, gəl evə qayıdaq. – Sonra itindən soruşdu: – Qumaş, sən də mənimlə birlikdə evə qayıdırsan?

– Yox, mən burada sənənin yuxularını qoruyuram.

Bu zaman çarpayı asta-asta yerə – tut ağacının altına endi...

– Anacan, anacan, qalx ayağa, – uzaqdan qızlarının səsi gəldi. Lakin Şəfiqə buludların üstündə gəzən şəhidlərdən və vəfalı dostu Qumaşdan ayrılı bilmirdi. Düşünürdü ki, bəlkə, bu çəhrayı buludların üstündə o öz oğlunu tapa biləcək.

UDİ NAĞILLARI, ƏFSANƏLƏRİ, İNANCLARI SUDA BATMIŞ EVLƏR HAQQINDA ƏFSANƏ

Nicin aşağı hissəsində yerləşən Silin kəndində iki qonşu yaşayırdı. Onlar ayrılmaz dost idilər və bir-birləri ilə mehriban qonşuluq münasibətləri saxlayırdılar. Sevincli və kədərli günlərini bölüşür, birgə yer şumlayır, əkir, becərir, məhsul yığırdılar.

Günlərin bir günü məhsul yığımı mövsümünün əvvəlində bu qonşu ailələrin birində oğlan, digərində isə bir qız uşağı dünyaya gəldi. Qırxıncı gün, udilərin adətinə görə, kənd əhli onları uşaqların dünyaya gəlməsi münasibətilə təbrik etməyə axışdı.

Ailələrin bu sevincli günündə oğlu olan ata qonşusuna dedi:

– Mənim əziz dostum! Allah mənə oğul, sənə isə qız payı verdi. Onların kəbini göylərdə kəsildiyi halda, niyə biz uşaqlarımızı nişanlamayaq?

Qızın atası bu təklifə etiraz etmədi:

– Uşaqlarımız böyüyən kimi mənim qızım sənin gəlinin olacaq! – beləliklə, kişilər söhbəti əl sıxmaqla bitirdilər.

O gündən sonra bu iki ailə bir-birləri ilə qohum kimi davranmağa başladılar. Uşaqlar birgə məktəbə gedir, birgə oynayırdılar. Çox keçmədən yeniyetmələr beşikdən deyikli olduqlarından xəbər tutdular. Şən uşaqlıq hissləri yavaş-yavaş sevgi hissləri ilə əvəzləndi. Oğlanın evində qızı “gəlinimiz”, qızın evində isə oğlanı “boyzna” adlandırırdılar. Qız o qədər gözəl idi ki, Günəş onun al yanaqlarını oxşayaraq deyirdi: “Sən məndən gözəlsən”. Ay da qızın gözəlliyinə heyranlıqla tamaşa edib pıçıldaıyırdı: “Sən məndən yaraşıqlısən”.

Bütün kəndin cavanları qıza vurulmuşdular. Amma ona nə bir kəlmə söz deyə, nə də elçi göndərə bilirdilər.

Nəhayət, iki cavan sevgilinin evlənmək vaxtı gəlib çatdı. Əbəs yerə deməyiblər ki: “Alın yazısından qaça bilməzsən, hərənin öz taleyi var!”

Heç kimin xəbəri yox idi ki, qıza iblisin gözü düşüb. İblis sevgililəri ayırmaq qərarına gəldi. Bir falabaxan qarını qızın nişanlısı ilə göndərdi. Falçı oğlanın anasına oğlunun falına baxmağı təklif etdi. Sadələvh ana razılaşdı, çünki qarşıda xeyir işin necə nəticələ-nəcəyini bilmək istəyirdi. Falçı kasaya su töküb stolun üstünə qoydu. Suya əridilmiş mum əlavə edərək fala baxıb dedi: “Siz oğlunuzu evləndirmək istəyirsiniz, amma seçdiyiniz qız sizin ailənizə böyük fəlakət gətirəcək. Oğlanın anası onun sözlərindən heyrətə düşdü. Falçı səsinə bir az da həyəcan qatıb davam etdi: “Əgər ailənizdə bədbəxtlik yaşamaq istəmirsinizsə, bu qızı oğlunuza almayın. O, oğlunuzun ölümünə səbəb olacaq və sizin soyunuz tükənəcək. Yaxşı olar ki, oğlunuza əsil-nəcəbətli ailənin qızlarından birini alasınız ki, bu nikahdan xeyir görəsiniz.”

Sadələvh ana çox asanlıqla məkrli falabaxanın toruna düşdü. Oğlanı qızla evləndirməkdən vaz keçdilər. Oğlan nə qədər ağlayıb yalvarsa da, xeyri olmadı. Yaxın qohumlar belə falçının fitnəsinə uymuş valideynləri öz qərarından döndərə bilmədilər. Bir müddətdən sonra onlar öz oğullarını kəndin yuxarı hissəsində yaşayan varlı bir ailənin qızı ilə nişanladılar.

Bu xəbəri eşidən qızın ailəsi çox pərişan oldu. Bu el içində onlar üçün böyük təhqir idi. Əlbəttə ki, ən ağır zərbə biçarə qıza dəymişdi. Sevgilisinin varlı qızla nişanlanmasını eşidən gündən o, yasa batmışdı. Onun günü gündüzlər kədər və hüzn içində, gecələr isə ah-vayla keçirdi. Nə yeyib-içə, nə də danışa bilirdi. Çox keçmədən o, sağalmaz xəstəliyə tutulub yatağa düşdü.

Bir müddət keçdi. Soyuq payız günlərinin birində, qonşunun həyatında musiqi səsi eşidildi. Orada böyük bir ziyafət qurulmuşdu. Bu ziyafət xəstə qızın sevgilisinin toy məclisi idi. Toy gecəyarısındanək davam etdi. Ertəsi gün isə gəlini bəy evinə gətirəcəkdilər.

Ölüm yatağında can verən zavallı qız son gücünü toplayıb gözlərini açdı. Ata-anası göz yaşları içində onun başının üstünü kəsdirmişdilər. Qız yastığına dirsəklənib üzünü göyə tutdu: "Ey qüdrətli Allah, bütün dünyanın hakimi! Mən artıq bu dərdlə yaşaya bilmirəm. Sənə yalvarıram, al mənim canımı, qurtar məni bu əzab və iztirabdan. Ey Xüdəvəndi-aləm, daşürəkli günahkarların cəzasını ver! Bizim göz yaşlarımızı bu pis insanlara bağışlama. Bu sözləri deyib o, huşunu itirdi. Deyilənə görə, bütün günahsız incidilmiş xeyirxah və mərhəmətli insanların diləklərini Allah dərhal qəbul edir. Qızın sözləri bitən kimi hər iki ev titrədi, yer yarıldı və böyük zülmətli uçurum evləri sakinləri ilə birlikdə özünə çəkib uddu.

Ertəsi gün kənd əhli yuxudan oyananda dost, qohum, sonra isə düşmən olmuş qonşuların evinin yerində göz yaşı qədər duru suyu olan iki bulağın axdığını gördülər. Nə evlərin, nə də bu evlərdə yaşayan sakinlərin izi-tozu qalmamışdı.

Beləcə, kənd camaatı bu bulaqlara Tambatan bulağı adını verdi. Rəvayətə görə, bu bulaqların suyu o zavallı qızın və nakam oğlanın göz yaşlarıdır.

TAMBATAN BULAĞI

Sağsağan ağacda yuvasın qurur,
Şərqdən və cənubdan sər in meh vurur.
Daşların içindən süzülür bulaq,
Ceyran hənirtiyə tez verir qulaq.
Alabaş çevrilib, hürür ceyrana
Kəndli kömək edir tələdən ona.
Udilər su üçün enir bulağa,
Quşlar da önündə qalxır ayağa.

BANLAYAN XORUZ HAQQINDA ƏFSANƏ

Uzaq keçmişdə Teymur adında bir hökmdar yaşayırdı. O, ömürboyu bütün mühari-bələrdə qalib gəlmişdi. Çox hökmdarlar onun qarşısında diz çökmüşdülər. Onun döyüş-cüləri fırtına kimi çayları, çölləri aşaraq kəndləri dağıdır, şəhərləri işğal edirdilər. Günlərin bir günü Teymurun əsgərləri Qəbələ şəhərini mühasirəyə aldılar. Şiddətli döyüşdən sonra onlar, nəhayət ki, şəhəri və kəndləri zəbt etdilər. Nic kəndində çox ağır, ölüm-dirim savaşı baş verdi. Sakinlərin çoxu öldürüldü, qalanları isə kəndin ətrafındakı dağlara, təpələrə səpələndilər. Bəzi sakinlər isə bataqlıqda hündür qamışlığın içində gizləndilər, çünki çox uzağa qaçmağa macal tapmadılar. Qadın və uşaqları düşməndən qorumaq üçün kişilər silahlanmışdılar.

Gündüzlər bataqlığa sükut hakim olurdu. Heç kəs dinib-danışmırdı ki, düşmən onları tapa bilməsin. Gecələr kişilər tərk edilmiş boş evlərdən un, düyü və başqa ərzaq yığmaq üçün gizləncə kəndə qayıdırdılar. Günlərin bir günü gecə vaxtı sığınacaqdan ərzaq dalınca çıxan kişilər torbada bir neçə toyuq və bir xoruzla geri qayıtdılar. Toyuqları dərhal kəsib yedilər, xoruzu isə ertəsi günə saxladılar. Onların heç ağına da gəlməzdi ki, bu xoruz onların fəlakətinə səbəb olacaq.

Həmin gün səhər tezdən Teymur və əsgərləri bataqlığın yanından ötüb keçirdilər. Dan yeri ağardığı üçün xoruz banlamağa başladı. Xoruzun səsinə eşidən Teymur əlini yuxarı qaldıraraq ordusuna dayanmaq işarəsi verdi. Xoruzun səsi bataqlığı başına götürmüşdü.

Hökmdar üzünü orduya tutub dedi: "Burada, çox güman ki, insanlar gizlənib, yoxsa xoruz səsi gəlməzdi. Tez olun, bataqlığı və bütün cığırları dövrəyə alın". Əsgərlər bir anın içində fırtına kimi atlarından enib bataqlığı mühasirəyə aldılar. Az sonra şiddətli savaş başladı. Havada uçan oxların vıyılması və qışqırıq səsləri gecəyarısındanək davam etdi. Hər iki tərəf böyük itki verdi. Döyüş meydanında çoxlu sayda ölənlər və yaralananlar vardı. Xoşbəxtlikdən qadın və uşaqlar salamat qalmışdılar. Gecə düşəndə Teymurun adamları öz döyüşçülərinin cəsədlərini və yaralı əsgərlərini götürüb geri çəkildilər. Bataqlıqda gizlənən insanlar da gecə öz adamlarının cəsədlərini yaxınlıqdakı təpəyə aparıb orada dəfn etdilər.

O zamandan bəri bu təpə "Toyuqqıran" adlandırılır. İldə bir dəfə kənd əhli həmin yerə gələrək burada xoruz kəsirlər. Adətən, bu yerdə onlar keçmişdə baş vermiş həmin hadisəni xatırlayır və bu qədər insan tələfatına səbəb olmuş zalım xoruza lənət oxuyurlar.

BÜRÜNC QAZAN HAQQINDA HEKAYƏ

Taqılbab zülmətdə çox bərk döyülür,
Qapıya həvəslə nəvə yüyürür.
Teymurun elçisi bir enlikürək
Deyir: – Get babanı çağır, gəl, görək.
Teymur hüzuruna çağırır Sizi,
Hər şeyi cəm elə, Əziz Təbrizi.
Böyük bürünc qazan lazımdır ona,
Gərək yollanasan tez hüzuruna.

Bir nəzər gəzdirib doğma elinə:
 – Allah amanında, – gəldi dilinə.
 Əyləşib hədiyyə olunmuş ata,
 Dedi: – Uzaq olsun sizlərdən xəta.
 Zərgərlik işini bilirdi yaxşı,
 Həm də musiqidən çıxırdı başı.
 Teymurləng üçün pul çap edib Əziz,
 Onları alverdə sevirdi Təbriz.
 Hərdən udda çalıb yayırdı elə,
 Bülbüllər eşidib gəlirdi dilə.
 Yol yarı olanda dedilər: – Duraq,
 Atların canına bir az su vuraq.
 Bardağı endirib suya saldı o,
 Udda məlahətli hava çaldı o.
 Eşitdi nəğməni yol ötən karvan,
 Nəğmə çətin yolu eylədi asan.
 – Seyfəddin Urməvi yaxşı çalıbdır,
 İlk dəfə nəğməni nota alıbdır.
 Elçiyə çox şeyi söylədi Əziz,
 İstedad önündə dəvə çökdü diz.
 – Seyfəddin sahildə ud çalan zaman
 Bir dəvə gözündən yaş töküb yaman.
 Gəlib qarşısında çökübdür yerə,
 Bu işə məəttəl qalıbdır hərə.
 Bağdadda bir güllü bağçada çalıb,
 Səsindən ulduzlar xəyala dalıb.
 Bülbül vəcdə gəlib, oxuyub şən-şən,
 Etdiyi rəqsləri olub çox görən.
 Yollar sinəsini açıbdır ona,
 Xəzərdən əsən meh yayılıb cana.
 Danışib çox şeydən elçiyə Əziz
 Dedi: – Qlobusu da kəşf etmişik biz.
 Qlobus bürüncdən düzəldilib bil,
 Yurda yayılıbdır elm və təhsil.
 Ulduzlar qızıldan, gümüşdən olub,
 Firuzədən ona xətlər oyulub.
 Əbd-əl-Əzizi dinləyib çapar,
 Dedi: – Xalqda böyük bir istedad var.

Nahaqdan demirlər Sizə “Elxanı”,
 Sizə hörmət edir bizlərin xanı.
 Yayından atılmış bir oxdur zaman,
 İndi şəkillərdə yer alıb qazan.
 Qədim Türküstanın Yass mahalında,
 Dayanıb o qazan həmin halında.
 Qlobus Drezden muzeyindədir,
 Adı hər bir qəlbə və beyindədir.
 Beləcə, vaxt ötür, dəyişir zaman,
 Dünyada iz qoyub köçür hər insan!

YERİYƏN ƏLƏK HAQQINDA GÜLMƏLİ ƏHVALAT

Biri var idi, biri yox idi. Bir qoca qarı, onun da bir oğlu var idi. Bu oğlan könüllü olaraq müharibəyə getdiyi üçün evdə qoca qarı, gəlini və dörd nəvəsi qalmışdı. Evin bütün yükü gəlinin çiyinlərinə düşmüşdü. O, həm dörd uşağının, həm də yaşlı qayınanasının qayğısına qalırdı.

Soyuq qış gecələrinin birində nənə ilə nəvələr yatmağa hazırlaşdılar. Gəlin isə qabları yuyub neft lampasını söndürdü və özü də yatağa girdi. Gecənin bir aləmində qəribə bir cingilti səsi onu yuxudan oyatdı. Gözünü açıb o, sağa-sola boylandı. Yorğanın altında qızlar bərk yatmışdılar. Qəfildən ocağın yanındakı ələk onun diqqətini çəkdi. Ələk hərəkət edir və qəribə səs çıxarırdı. Gəlin vahimə içində qışqırırdı:

– Ay Allah! Bu, yuxudur, yoxsa xəyal? Axı ələk öz-özünə yeriyib səs çıxara bilməz?

Elə ki, gəlinin səsi çıxırdı ələk dayanır, amma sonra yenə yeriməyə başlayırdı. Gəlini dəhşətli qorxudan tər basmışdı. Nəhayət, o, dözməyib bərkdən qışqırırdı:

– Ana! ana! Bir bura bax, gör bizim otaqda nələr baş verir!

Onun harayı yatanları oyatdı. Uşaqlar yataqdan sıçrayıb gəzən ələyi görünə qorxudan var gücləri ilə qışqırmağa başladılar. Qoca qarı səsə oyanıb gəldi:

– Nə olub, ay uşaqlar? Niyə qoymursuz yatım?

Gəlinlə uşaqlar yeriyən ələyi ona göstərərək:

– Ay nənə, bir bax, gör ələk necə yeriyir. Bu necə ola bilər? Biz çox qorxuruq.

Nənə ələyə baxıb güldü:

– Ay qorxaqlar! Sakit olun, indi mən ələyin niyə gəzdiyini sizə deyəcəm. Gecə itin xaltasını açmaq üçün həyəət çıxdım və gözümə soyuqdan titrəyən toyuq dəydi. Mən onu evə gətirib ocağın yanına qoydum ki, isinsin. Evdə o yan-bu yana qaçıb sizi oyatmasın deyə üstünü də ələklə örttdüm. Görünür, toyuq isindən sonra durub gəzmək firkrinə düşüb. Sən də, ay gəlin, boş şeyə görə bu qədər səs-küy qaldırırsan.

Nənə bu sözləri deyib ələyi qaldırdı. Onun altında, həqiqətən də, toyuq vardı. Toyuğu görən gəlin və nəvələr ürəkdən güldülər. Ertəsi gün isə gülmək növbəsi qonşulara çatdı. Kim bilir, bəlkə də, indi bu hekayəni oxuduqdan sonra siz də güləcəksiniz.

AY HAQQINDA ÜDİ İNANCLARI

Təzə Ayı əliboş qarşılamaq olmaz. Ən yaxşısı, ona çörək və ya pul göstərməkdir. Axşam şəhi yaxşı olur, Ayın buynuzu itidirsə, bu, sakit, quru və ilıq havanın əlamətidir. Təzəcə doğmuş Ay çıxanda ürəyində arzu tutursan və o mütləq çin olur, gerçəkləşir. Əgər axan ulduz görəndə tez ürəyində arzu tutursansa, o mütləq çin olur. Ayın ətrafında yaranan halqa ona işarədir ki, hava küləkli olacaq. Əgər Ayın təzə çıxdığı vaxt qar yağarsa, o tez əriyəcək. Əgər qışda Ay olduğundan daha solğundursa və onun üzərində rəngbərəng zolaqlar varsa, qarlı tufan gözlənilir.

Əgər təzə Ayın 6-cı günü o al-qırmızı rəngə boyanırsa, külək qalxacaq.

Əgər Ay sübh çağы doğarsa, gündüz hava ilıq, axşam isə soyuq olacaq.

Təzə Ay doğanda hava necədirsə, ayın birinci yarısında da eyni hava olacaq; bədirlənmiş Ayda hava necə olursa, həmin ayın ikinci yarısında da hava şəraiti eyni olacaq.

Təzə Ay doğandan 7 gün sonra hava dəyişəcək.

Yayda aydın və dikbuynuzlu Ayın görünməsi havanın isti, aydın və quru keçməsinə, qışda isə bərk soyuğa və şaxtaya işarədir.

Bərk şaxtadan əvvəl Ayın ətrafında iki tutqun qırmızımtıl halqa yaranır. Ay böyük göy halqanın içində olanda isə güclü külək gözlənilir.

Əgər çörək yapılan zaman yoldan kimsə keçirsə, onu mütləq çörəyə qonaq etmək lazımdır.

Yağış dayansın deyə, onun damcılarını ovuca yığıb deyirlər: "Ay yağış, yağış, dayansana, həyətdə at kişnəyir, yaşıl yarpaq titrəyir, oğlum da inildəyir". Deyilənə görə, bu sözlərdən sonra yağış dayanır.

Əgər qarının ağzında, ya da evin yaxınlığında xoruz banlayırsa, demək, qonaq gələcək.

Əgər qarğa budaqda oturub qarılıdırsa, demək, o nəsə bir xəbər gətirib. Xəbərin nə olduğunu bilmək üçün ona üz tutub deyirlər: "Ey qarğa, qarğa, xeyir xəbər gətiribsənsə, yeni budağa qon, yox, əgər bəd xəbər verirsənsə, öz büzdümünü qaşı". Əgər qarğa yeni budağa qonsa, bu sevindirici xəbərdir. Yox, əgər o öz büzdümünü qaşısı, bəd xəbər gözlə.

QEYDLƏR (BƏLƏDÇİ)

1. Nic kəndi – Azərbaycanın Qəbələ rayonunda yerləşən, becərilmiş torpaq sahələri ilə əhatələnmiş, meyvə ağacları əkilmiş geniş həyətyanı bağ-bağçası olan evlərlə abadlaşdırılmış böyük bir kənddir. Kənd 7 km-dək üzüaşağı uzanan, fındıq ağacları ilə örtülmüş düzəndə yerləşir. Nic kəndi məhəllələrə bölünür. Onlardan ikisində (Abdallı və Yalqaşlı) azərbaycanlılar, qalanlarında isə udiilər məskunlaşmışlar. Kənddə yaşı 300 ildən az olmayan qədim bulaq və qəbiristanlıq var. Ən qədim qəbirlərin üzərinə heç bir yazısı olmayan qaya parçaları qoyulmuşdur. Bəzi qaya parçalarının üzərində təxminən XIX əsrə aid olan udi dilində yazılar mövcuddur. Nic kəndinin yaxınlığında yerləşən qədim Qafqaz Albaniyasının paytaxtı – Kabala / Kabalaka (Qəbələ) şəhərinin qalıqları bölgənin diqqətəlayiq yerlərindən biridir. Bu şəhər Nic kəndinin 15 km-də, Courluçay və Qaraçay vadilərinin arasında, təpələrin üzərində yerləşmişdir. (*səh. 7*)

2. Azərbaycan və udi xalqlarının sevimli xörəklərindən olan "xaş" udi dilindən tərcümədə "Ay" mənasını verir. Bu xörək Ay işığında hazırlanır. Onu sübh tezdən, göydə Ayın yumşaq və zərif işığının havada yox olaraq Günəşlə əvəz olunduğu məqamda yeməyə başlayırlar.

Xaş dayaq-hərəkət aparatında yaranmış problemlərə, immunitetin zəifləməsinə və tez-tez baş verən soyuqlamalara kömək edir. (*səh. 7*)

3. Udiilərin ənənəvi geyimləri – ümumqafqaz tiplidir. (*səh. 10*)

Kişi geyimləri – köynək, uzun şalvar, arxalıq, çarıqlar, başmaqlar, papaq.

Qadın geyimləri – parlaq dizüstü köynək, uzun şalvar, arxalıq, çarıqlar, başmaqlar və mütləq kəmə.

Udi qadınlarının baş geyimi – daqta (bir neçə elementdən ibarət və özünəməxsusluğu ilə seçilən mürəkkəb "qurğu".)

Əvvəlcə başın üzərinə qatar adlı girdə papaq – araqcın qoyulur, üstündən də ucları çənənin altından bağlanıb lent-tesma ilə birləşdirilən iki parçadan düzəldilmiş üçbucaq – çələbənd sarınır. Bu, daqtadır. Onun üstündən isə ağ rəngli üçbucaq yaylıq – yaylıqat, dalınca da – ucları yenə çənənin altında bağlanan kiçik yaylıq – təpəlik bağlanılır. Bunların da üzərindən böyük qara örpək – çalma-dinaya qoyulur.

4. Müqəddəs Yelisey kilsəsi 1723–1726-cı illərdə yerli mesenat Yengibar Çatarinin (Çotari) və Nic kəndinin dörd məhəlləsinin sakinlərinin vəsaitləri hesabına tikilmişdir. Bu kilsə Alban Apostol kilsəsinin və udi etnosunun unikal irsidir. Kilsəni əbədləşdirmək məqsədi ilə onun həyətinə dörd çinar ağacı (Qafqaz çinarları) əkilmişdir. Burada udi dilində müntəzəm ibadətlər keçirilir. (*səh. 10*)

5. Udiilər – Azərbaycanda ilk qədim dövlət olan Qafqaz Albaniyasında yaşamış 26 Qafqaz alban tayfalarından biri olan udiilərin varisləridir. Udiilər haqqında ilk mötəbər

məlumat 2500 il bundan əvvələ təsadüf edir. Əsrlər boyu bütün çətinliklərə baxmayaraq, udlər öz doğma dillərini, mədəniyyətlərini, dinlərini, adət-ənənələrini və məişətlərini qoruyub saxlaya bilmişlər. Dünyada onların sayı 10 000-ə yaxındır, bunlardan 4 000-i Azərbaycanın Qəbələ və Oğuz rayonlarında məskunlaşmışdır. Udi xalqının nümayəndələri özlərini udi və muz adlandırırlar. İyulun 20-si Udlərin Həmrəylik Günüdür.

Udi dili Qafqaz nax–Dağıstan dil ailəsinə aiddir. IV əsrdə Albaniyada protoudi dilinin qrammatikası əsasında 52 hərfdən ibarət Alban (Aqvan) əlifbası yarandı. Alban yazısı XIV əsrdək istifadə olunurdu.

Nic kəndində məktəb. 1992-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikasında yaşayan milli azlıq, azsaylı xalq və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının qorunması, dil və mədəniyyətinin inkişafı üçün dövlət yardımı haqqında” fərmanı verildi. Nic kəndinin ərazisində beş orta ümumtəhsil məktəbi fəaliyyət göstərir. Onlardan üçündə (№ 1, 2, 5) udlər öz doğma dilində, qalan iki məktəbdə isə azərbaycanlılar Azərbaycan dilində təhsil alırlar. Udi məktəbinin tarix müəllimi Georgi Keçaarının rəhbərlik etdiyi Udi Milli Mədəni Mərkəzi tərəfindən udi dilində kitab və dərsliklər nəşr olunmuşdur.

Məşğuliyyət. Udlər tarixən əkinçilik (buğda, darı, arpa), ipəkçilik, bağçılıq, bostançılıq, sənətkarlıq, köçmə maldarlıq və yeraltı sərvətlərin çıxarılması ilə məşğul olmuşlar. Udi leksikasında keçmişdə işlədilən və təsərrüfat fəaliyyəti ilə bağlı olan bəzi ayların adı bugünədək istifadə olunmaqdadır: tule/tuen – üzüm ayı, namots/kamots – nəm ayı, tsile/şili – toxum ayı, bokavon – odlandırıcı ay, yexniya/yexna – biçin ayı, xabniya/xibna – üçüncü ay. Sentyabrın 24-ü Məhsul Günüdür. **(səh. 10)**

6. “Qafqaz Albaniyası” (e.ə. IV əsr – VIII əsrin əvvəli) – sərhədləri cənubda Dərbənddən Araz çayına, qərbdə isə Xəzər dənizindən Gürcüstan sərhəddində yerləşən Xunakert qalasına qədər uzanan Azərbaycan ərazisində ilk dövlət olmuşdur. Paytaxtları VI əsrə qədər Kabala (Kabalaka), VI–VIII əsrin əvvəllərində isə Partav (Bərdə) şəhərləri olmuşdur. Burada müxtəlif tayfalar: 26 qafqazdilli alban tayfaları, türkdilli (saklar, barsillər, savirlər, hunlar və s.), irandilli (talai – talışların əcdadları, tatlar, kürdlər) tayfalar və yəhudilər yaşayırdı. Dinləri: bütperəst etiqadlar, zərdüştlük, tanrıçılıq (Səma Allahına inam), xristianlıq.

“Albus” sözü latın dilindən tərcümədə “ağ” deməkdir və bu söz başqa dillərdəki adlarla səsləşir. Məsələn, Qarabağda yerləşən Ağoğlan monastırı və çayı, Ağgöl gölü, ağ xiyar-qəbəli, ağ çobaniti. Antik müəlliflərin təsvirlərinə görə, albanlar hündür boylu, gözləri və saçları açıq rəngli idilər. Və indi də Azərbaycanda, Şəki-Zaqatala bölgəsində və Qarabağda gözləri ala-mavi və saçları açıq rəngli insanlar çoxdur. **(səh. 10)**

7. Alban Apostol kilsəsi (IV əsr – 1836-cı il) VIII əsrin əvvəllərinə qədər Albaniyanın bütün ölkə ərazisində, VIII–XIX əsrin əvvəllərində isə Qarabağda, Sünikdə (Zəngəzur) fəaliyyət göstərirdi. **(səh. 10)**

Milad bayramı – udilər bu bayramı dekabr ayının 25-də qeyd edirlər.

Verbnoye voskresenye – bu gün cavan qızlar və oğlanlar kilsəyə birgə gedirlər.

Pasxa – (Kala Axsibay – “Böyük bayram”) bazar günü keçirilir.

1-ci gün. Qəbiristanlıqda rəhmət dualarının oxunması (aş, meyvələr, şirniyyat, qoz)

2-ci gün. Kilsənin hasarında qurbankəsmə mərasimi, yumurta boyama, Böyük kilsə bayramı

Preobrajəniye – bu bayram ərəfəsində qızlar əllərini xınaçiçəyi ilə narıncı rəngə boyayaraq müqəddəs Georgi ocağının başına toplaşırlar.

8. VIII əsrin əvvəlində Albaniya ərəblər tərəfindən istila olunaraq Ərəb Xilafətinin ərazisinə qatılmışdır. Bu səbəbdən bu ərazidə yaşayan əksər xalqlar, o cümlədən udilər, islam dinini qəbul etdilər. Lakin udilərin bir qismi öz xristian dinini əsrlər boyu, 1836-cı ilədək qoruyub saxlamış, Alban Apostol kilsəsinin ibadətkarları olmuşlar. (*səh. 10*)

9. 1836-cı ildə udiləri zorla erməni-Eçmiədzin kilsəsinə birləşdirdilər. Bundan sonra udiləri dəfələrlə cəhd edərək erməniləşdirməyə (qriqorianlaşdırma) çalışmışlar: onlara öz kilsələrinə gedib orada udi dilində dualar oxumağı qadağan edərək erməni kilsələrində ibadət etməyə məcbur edirdilər. Lakin bu xalq sonadək tab gətirmiş və öz mədəniyyətlərini, doğma dillərini və dinlərini, inamlarını, Alban-xristian irsinə sadıqlıqlarını bugünədək qoruyub saxlamışlar. Onlar şəxsi evlərində öz alban xaçlarına dualar oxuyub ibadət etmişlər. Sovet illərində udilərin soyadına “yan” sonluğu əlavə olunmuşdur. Lakin Azərbaycanın müstəqilliyi bərpa olunandan sonra udilərin bir çoxu bu sonluqdan imtina etdi. (*səh. 13*)

10. Ay ilahəsinin məbədi. Çox-çox qədim zamanlarda, hələ xristianlığı qəbul etməzdən əvvəl, udilər Aya sitayiş edirdilər. Azərbaycanın Qəbələ, Şəki rayonları, Xınalıq, Nic kəndlərində arxeoloji qazıntılar zamanı Ay ilahəsinin məbədləri aşkar olunmuşdur. [Məlikov R. Albaniyada Ay ilahəsi məbədi // Qafqaz Albaniyasının etno-mədəni irsi (məqalələr toplusu) № 2 Bakı, 2021] Udilər arasında bu gün də belə ifadələr işlənməkdədir: “Gözün Ayda olsun”, “Sən Ay kimi gözəlsən”. İnsan dünyasını dəyişəndən sonra isə: “Onun yeri Aydadır”, – deyirlər. “Ay” sözü udi dilində – “xaş”, Aya xaç çəkmək isə – “xaşdesun” deməkdir. (*səh. 15*)

11. Alban katolikosu Nerses Bakur (688/9–705) və alban knyazı Varaz-Trdatın arvadı knyaginya Sprama Albaniyanın müstəqilliyini qoruyub saxlamaq naminə Ərəb xilafətinə qarşı Bizansdan dəstək və yardım almaq üçün pravoslavlıq məzhəbini qəbul etdiklərinə görə ərəblər tərəfindən amansızcasına cəzalandırılmışlar. Musa Kalankatlinin məlumatına görə, Nersesin pravoslav məzhəbli dini kitablarla dolu sandığı Tərtər çayına atılmışdı [Kalankatuyskiy M. İstoriya aqvan / perevod s armyan. K. Patkanova, SPb: Tiopqrafiya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1861, III kitab, 3–8 fəsillər, s. 237–241; Buniyatov Z. Azerbaydjan v VII–IX vv. Bakı: İzd-vo Akademii Nauk Azerb. SSR, 1965, s. 49, 94–97]. (*səh. 15*)

12. Buniyatov Z. Azerbaydjan v VII–IX vv, s. 94–95:

Erməni katolikosu İlyanın Əbd ül-Malik Əmir əl-Mömininə məktubu:

“Hökmdar Əbd ül-Malik Əmir əl-Mömininə erməni katolikosu İlyadan.

Qadir Allahın iradəsi ilə bizim tabe ölkəmiz Sizə qulluq edir. Biz və Alban kilsəsi bir ilahi İsa dininə etiقاد edirik. Partav taxtında oturan indiki Alban katolikosu yunan imperatoru ilə sazişə girib öz ibadətlərində onun adını çəkir və ölkəni məcbur edir ki, hamı dini etiقادda ona qoşulsun və onun himayəsini qəbul etsin. İndi qoy bu Sizə məlum olsun, ta bu barədə qərar qəbul edəsiniz, çünki bu bədəfkarlıqda onun bir əyan qadın həmfikri də vardır. Böyük hökmdar, Siz öz hakimiyyətinizlə əmr buyurun onlar Allaha qarşı işlədikləri günah üstündə müstəhəqq olduqları cəzaya çatsınlar”.

Erməni katolikosu İlyanın məktubuna Əbd ül-Malik Əmir əl-Mömininin cavabı:

“Ey Allahın xadimi və erməni xalqının katolikosu İlya, sənin səmimi məktubunu oxudum və sənə mərhəmətim olduğuna görə öz sədaqətli bəndəmi çoxlu qoşunla göndərdim. Əmr etdik ki, bizim hökmranlığımıza qarşı qiyam edən albanlarda sizin dininizə uyğun dəyişiklik edilsin. Bizim hökmü bəndəmiz Partavda, sənin hüzurunda icra edəcəkdir: Nersesi və bədəfkarlıqda onun həmfikri olan qadını bir zəncirə bağlayacaq və elə şahənə mühakimə edəcəkdir ki. Onlar bütün qiyamçıların yanında rüsvay olsunlar”. (səh. 18)

13. Ağoğlan monastırı haqqında / Ахундов Д.А. Архитектура древнего и раннесредневекового Азербайджана. Баку: Азерб. Госуд. из-во, 1986, с.222 (səh. 22)

14. Simurq quşu haqqında əfsanə: Firdovsi. “Şahnamə”; sufi mütəfəkkiri Fərid-əd-Din Əttar. “Quşların söhbəti”; Əl-Kazvini. “Acaib-əl məxluqat”. (səh. 23)

15. Nic kəndində Milli Mətbəx kafesi fəaliyyət göstərir. Burada udilərin qədim reseptlər üzrə hazırlanmış əcdadlarının qidalandıqları xörəklərdən dadmaq olar. Udi kulinariyasının xörəklərindən “ət sıyığı” (ətli düyü sıyığı), “fırrama” (təndirdə qızardılmış içli hinduşka), “şıftılıq” (şabalıd və qozdan ibarət sous), “çilov” (lobyalı aş), “döşəməli aş” (cücə ilə aş), alça, qoz və gicitkənli qutablar və s. bu günədək gəlib çatmışdır. (səh. 30)

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ:

1. Cavadov Q. Azərbaycanın azsaylı xalqları və milli azlıqları. Bakı: Elm, 2000, 440 səh.
2. Cavadov Q., Hüseynov R. Udilər (tarixi-etnoqrafik tədqiqat) İkinci nəşr. Bakı: Elm, 1999, 256 səh.
3. Keçaari G. Buruxmux. Bakı: Agan, 2003, 104 səh.
4. Keçaari G. Udilərdə ənənəvi toy mərasimləri. 2003.
5. Keçaari G. Orayin. Bakı: "Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı", 2001, 144 səh.
6. Məlikov R. Albaniyada Ay ilahəsi məbədi // Qafqaz Albaniyasının etno-mədəni irsi (məqalələr toplusu) № 2, Bakı, 2021.
7. Robert Mobili. Udica-Azərbaycanca-rusca lüğət. Bakı, 2010.

RUS DİLİNDƏ:

1. Ахундов Д.А. Архитектура древнего и раннесредневекового Азербайджана. Баку: Азерб. Госуд. из-во, 1986, 312 стр.
2. Буниятов З. Азербайджан в VII–IX вв. Баку: Изд-во Академии наук Азерб.ССР, 1965, 384 с., стр. 95–96
3. Данакари О. Удинская кухня. Баку: МахOfset ММС, 134 стр.
4. Исмизаде О.Ш. Кабала – столица древней Кавказской Албании/Вопросы истории Кавказской Албании/Под ред. И.Алиева. Баку: Изд-во Академии наук Азерб.ССР, 1962, стр. 54–74
5. Каганкатвази М. История агван/перевод с армян. К.Патканова. СПб.: типография Императорской Академии наук, 1861, 376 стр.
6. Кечаари Г. «Шнурок». Сборник удинских анекдотов. Гянджа, 2003, 60 стр.
7. Мамедова Ф. Кавказская Албания и албаны. Баку, 2005, 800 стр.
8. Меликов Р. Албанский храм богини Луны//Этнокультурное наследие Кавказской Албании, № 2. Баку, 2021 г.
9. Ямпольский З.И. Древняя Албания в I–III вв. Баку: Изд-во Академии наук Азерб. ССР. 1962, 381 стр.

İNGİLİS DİLİNDƏ:

1. Cuvasary V.A. Udiland. Oslo, Norway: Bergersen as., 2001, 40 p.
2. Kechari G. Waterspring. Norwegian Humanitarian Enterprise. 2000, 24 p.

MÜNDƏRİCAT

Müəllifdən	4
Küskün mələk	5
Gözün Ayda olsun.....	7
Xaç	10
Nersesin sandığı və yaxud uçan xalça.....	15
Ağoğlan monastırı haqqında əfsanə	19
Sehri Simurq quşu	23
Qaragöl – kamillik gölü.....	25
Novruzgülləri	27
Nəfs	29
Qırmızı tuffilər və Ağbaş	30
Pasxa yumurtası	34
Xaşbaba və qırmızı yaylıq.....	36
Hakimiyyətin rəngi (pyes)	38
Dərzi qadın və bərbər.....	43
İnnabı rəng (pyes).....	45
Esmira	49
Göyərçin.....	51
Hörümçək torundan toxunmuş don (nağıl)	54
Hörümçək torundan toxunmuş don (pyes).....	56
Ata nəfəsi	72
Dəmir çarpayı.....	75
Udi nağılları, əfsanələri, inancları	
Suda batmış evlər haqqında əfsanə.....	78
Tambatan bulağı.....	80
Banlayan xoruz haqqında əfsanə	81
Bürünc qazan haqqında hekayə	83
Yeriyən ələk haqqında gülməli əhvalat.....	86
Ay haqqında Udi inancları	88
QEYDLƏR (bələdçi)	90
İstifadə edilmiş ədəbiyyat.....	94

Çapa imzalanmışdır: 21.10.2021
Formatı 60×90. 1/16.
Həcmi 6. ç.v., Sifariş № 69, Tiraj 300

"MaxOfset" mətbəəsində
təqdim edilmiş hazır material
əsasında çap olunmuşdur.

Aşurbəyovlar küç. 8A, AZ1080 Bakı
www.maxoffset.az | info@max-offset.com
Tel.: (+994 12) 451 88 10 | Mob.: +994 77 227 27 27